

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

Теорія права

Навчально-методичний комплекс

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

Теорія права

Навчально-методичний комплекс
для студентів 1-го курсу, які навчаються
за спеціальністю 051 – Економіка

Харків
Видавництво НУА
2024

УДК 34(072+075.4)
Т 68

*Затверджено на засіданні
кафедри економіки та права
Народної української академії
Протокол № 4 від 06.04.2024*

Укладач І. Б. Кравчина

Рецензент канд. юрид. наук, доц. О. Л. Войно-Данчишина

Навчально-методичний комплекс призначений допомогти студентам осмислити основні поняття Теорії права, скласти цілісне уявлення про сучасне правове регулювання суспільних відносин, набути навичок роботи з нормативним матеріалом.

Т68

Теорія права: навч.-метод. комплекс для студентів 1-го курсу, які навчаються за спеціальністю 0.51 - Економіка»/ Нар. укр. акад., [каф. економіки та права; укл. І. Б. Кравчина]. – Харків : Вид-во НУА, 2024. – 86 с.

УДК 34(072+075.4)

© Народна українська академія, 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Цільова установка	6
Розділ 2. Тематичний план	7
Розділ 3. Програма курсу.....	8
Розділ 4. Форми навчальної роботи студентів при вивченні дисципліни	11
Розділ 5. Критерії оцінювання роботи студентів при вивченні дисципліни	15
Розділ 6. Плани практичних занять і методичні вказівки до них.....	24
Тема 1. Загальна характеристика Теорії права.....	24
Тема 2. Поняття права. Принципи права.....	32
Тема 3. Норми права в системі соціальних норм.....	42
Тема 4. Система права та система законодавства.....	50
Тема 5. Джерела права.....	56
Тема 6. Правовідносини.....	65
Тема 7. Правомірна поведінка. Правопорушення й юридична відповідальність.....	71
Тема 8. Права, свободи й обов'язки людини та громадянина.....	78
Розділ 7. Питання для підготовки до іспиту (заліку).....	83
Розділ 8. Глосарій.....	86

ВСТУП

Вивчення правових дисциплін у ХГУ «НУА» розпочинається з курсу «Теорія права». Даний курс займає у системі юридичного знання провідне місце: він надає іншим наукам вихідні загальнотеоретичні та методологічні уявлення про право в цілому.

Успішне ознайомлення з теорією права дозволяє опанувати методологією наукового аналізу правових явищ, виявляти закономірності їх розвитку та певною мірою прогнозувати їх, сформувані теоретичну позицію, яка повинна бути спрямована на ефективне вирішення практичних завдань у сфері майбутньої професійної діяльності. Теорія права фактично закладає фундамент загальної юридичної культури, професійного стилю мислення, формує наукову базу юридичного світогляду.

Проте вивчення теорії права на 1 курсі представляє для студентів певні труднощі. Ця дисципліна містить загальні поняття, конструкції, що вироблені юридичною наукою на підставі узагальнення великого теоретичного та фактичного матеріалу, який ще не знайомий студентам. Він вивчається, освоюється на наступних курсах. Студенти відразу ж зустрічаються з досить абстрактними категоріями, що зображають різні сторони правової дійсності. Тому для засвоєння основ Теорії права необхідна наполеглива, цілеспрямована, систематична робота. До деяких питань, загальним поняттям доведеться повертатися декілька разів. При цьому з максимальною повнотою потрібно використовувати матеріал лекцій, навчальну та спеціальну літературу, вивчати нормативні акти та матеріали правозастосовної практики. Необхідно ретельно, з урахуванням методичних рекомендацій, готуватися до практичних занять, активно брати участь в їх проведенні.

При вивченні даного курсу використовуються такі методи навчання, як лекції, практичні заняття, написання рефератів за спеціальною проблематикою, вирішення тестових завдань, індивідуальна та самостійна робота студентів у відповідних формах.

Навчальний курс «Теорія права» викладається студентам 1-го курсу протягом одного семестру, що є запорукою глибокого та систематизованого вивчення цієї галузі знань. Цей курс є базовим у системі інших навчальних юридичних дисциплін.

Викладання дисципліни відбувається за кредитно-модульною системою, яка передбачає як модульний принцип викладання матеріалу, так і поточний модульний контроль (ПМК).

Завершальним етапом вивчення дисципліни «Теорія права» у повному обсязі є підготовка до підсумкового модульного контролю (екзамену, заліку) та його складення, що має на меті перевірку знань і вмінь, здобутих студентами.

При вивченні теорії права як *основну літературу* рекомендується використовувати такі навчальні посібники:

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.

2. Наливайко, Л.Р. (ред.), Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: «Хай-Тек Прес», 296 с.

3. Петришин, О.В. (ред.)є (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.

4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.

5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича; Рута, 631 с.

6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.

7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Для глибшого засвоєння матеріалу слід ознайомитися з **додатковою літературою**, перелік якої вказується в рекомендаціях до кожної теми занять.

Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Теорія права» розроблений з **метою** методичного забезпечення вивчення відповідного курсу студентами факультетів «Бізнес-управління» Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» та покликаний забезпечити набуття студентами вмінь і навичок щодо питань, пов'язаних із закономірностями виникнення, розвитку та функціонування правових явищ в суспільстві.

Основними **завданнями** комплексу є формування у студентів загальних знань про право, опанування юридичною термінологією, формування високого рівня професійної правосвідомості та правової культури.

Основними **розділами** навчально-методичного комплексу є:

- цільова установка,
- тематичний план,
- програма курсу,
- форми навчальної роботи студентів при вивченні дисципліни «Теорія права»,
- критерії оцінювання роботи студентів при вивченні дисципліни «Теорія права»,
- детальні вказівки щодо підготовки до кожної теми практичного заняття, перелік основної та додаткової літератури до кожної теми практичного заняття, перелік питань, що виносяться на обговорення в межах заняття, ключові поняття до кожної теми та тематику рефератів та схем,
 - питання до підсумкового контролю (іспиту, заліку),
 - глосарій.

Розділ 1. Цільова установка

Вивчення курсу «Теорія права» відповідає завданням гуманізації навчального процесу, сприяє формуванню широкого світогляду та правового мислення студентів, допомагає їм у самовизначенні та самореалізації.

Головними завданнями вивчення дисципліни «Теорія права» є:

- забезпечення набуття студентами фундаментальних знань, що стануть підґрунтям як у вивченні галузевих навчальних юридичних дисциплін, так і у правильному розумінні приписів чинного законодавства та державно-правової практики;

- вироблення умінь використовувати категоріальний апарат юридичної науки, творчо аналізувати й узагальнювати державно-правові явища;

- опанування навичками самостійного теоретично-правового мислення, користування науковою літературою та першоджерелами;

- політичне та правове виховання, формування високої правової свідомості та правової культури, стимулювання активної правомірної поведінки.

У результаті вивчення курсу «Теорія права» студенти повинні

знати:

основні підходи до праворозуміння;

поняття, ознаки та функції права;

основні структурні елементи системи права;

критерії розподілу права на галузі;

поняття та види джерел права;

ознаки та види законів;

поняття та структуру правовідносин;

форми реалізації права;

поняття і види правопорушень;

види юридичної відповідальності;

розуміти:

сутність права;

роль і зміст принципів права,

поняття норм права та їхні відмінності від інших регуляторів суспільних відносин;

вміти:

формулювати визначення основних правових понять;

аналізувати стан і перспективи розвитку державно-правових явищ з погляду основних постулатів теорії права;

користуватися правовими актами, знаходити необхідну правову норму, що підлягає застосуванню до даної фактичної ситуації;

аргументовано відстоювати власну думку з позицій знання та розуміння основних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування держави та права.

Розділ 3. ПРОГРАМА КУРСУ

Вивчення навчальної дисципліни «Теорія права» здійснюється за Програмою, складеної відповідно до навчального плану ХГУ «Народна українська академія».

Тема 1. Загальна характеристика теорії права

Поняття, завдання та система науки. Поняття й основні риси юридичної науки. Співвідношення понять «юридична наука» та «юриспруденція». Структура юриспруденції.

Теорія права: поняття й основні риси. Об'єкт і предмет науки. Об'єкт і предмет теорії права.

Поняття та характеристика функцій, які виконує теорія права.

Визначення понять «методологія», «метод». Характеристика методів, які використовуються в теорії права. Загальні, окремі (конкретні) і спеціальні методи пізнання права, їх зміст та особливості.

Тема 2. Поняття права. Принципи права

Основні підходи щодо визначення поняття права: природно-правовий, юридико-позитивістський, соціологічний.

Природне та позитивне право. Об'єктивне та суб'єктивне право.

Поняття та ознаки права.

Функції права як відображення соціального призначення права. Поняття функцій права. Класифікація функцій права. Характеристика загальносоціальних і юридичних функцій права (регулятивна і охоронна).

Поняття, ознаки та класифікація принципів, що діють у правовій системі. Роль принципів права в правотворчості та правозастосуванні. Загальнолюдські (цивілізаційні) принципи права. Загальноправові принципи. Міжгалузеві та галузеві принципи. Принципи правових інститутів.

Тема 3. Норми права в системі соціальних норм

Поняття соціальних норм. Види соціальних норм та їх особливості. Співвідношення норми права з іншими соціальними нормами. Право і мораль.

Поняття та ознаки норми права. Норма права як правило поведінки. Структура норми права: поняття, елементи. Гіпотеза, диспозиція та санкція як елементи правової норми.

Класифікація правових норм залежно від функцій в правовому регулюванні, предмета, методу, способу та рівня правового регулювання.

Норма права і стаття нормативно-правового акту. Варіанти викладу норми права в статтях нормативних актів. Способи викладу правових норм в нормативних актах: прямий, відсильний, бланкетний.

Тема 4. Система права і система законодавства

Поняття системи права, її об'єктивна обумовленість і основні характеристики. Системність як особлива властивість права.

Норма права, правовий інститут, підгалузь права, галузь права як основні структурні елементи системи права; їх характеристика.

Принципи побудови та функціонування системи права. Предмет і метод правового регулювання як підстави розподілу права за галузями й інститутами права. Види галузей вітчизняного права.

Поняття та зміст системи законодавства, її співвідношення з системою права. Система законодавства України.

Систематизація нормативних актів. Кодифікація та інкорпорація. Види кодифікаційних актів.

Тема 5. Джерела права

Поняття форм (джерел) права. Види джерел права, їх особливості.

Нормативно-правовий акт як основна форма (джерело) права. Ознаки нормативно-правового акту. Класифікація нормативних актів за юридичною силою, за суб'єктами прийняття, за зовнішньою формою вираження. Юридична сила нормативно-правових актів.

Поняття та ознаки закону. Вища юридична сила закону. Види законів. Основний закон (Конституція) держави – основа правової системи суспільства. Місце Конституції в системі нормативно-правових актів держави. Поняття й етапи законодавчої процедури.

Поняття підзаконного нормативно-правового акта. Види нормативно-правових актів.

Дія нормативно-правових актів. Параметри дії нормативно-правових актів. Початок дії нормативно-правового акту. Припинення дії нормативно-правового акту. Зворотна дія закону. Територіальний і екстериторіальний принципи дії нормативно-правового акту в просторі. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.

Тема 6. Правовідносини

Поняття та характерні риси правових відносин. Класифікація правових відносин. Регулятивні й охоронні правовідносини. Матеріально-правові та процесуально-правові правовідносини. Структура правовідносин: суб'єкт, об'єкт і зміст.

Суб'єкти правовідносин: поняття, види. Індивідуальні (фізичні особи) і колективні суб'єкти правовідносин. Юридична особа як суб'єкт правових відносин: поняття та основні ознаки. Держава як специфічний суб'єкт правовідносин.

Правосуб'єктність як необхідна передумова виникнення правовідносин: поняття та склад. Правоздатність: поняття, види. Загальна і спеціальна правоздатність. Специфіка правоздатності юридичних осіб, їх правовий статус.

Поняття та характеристика дієздатності. Позбавлення дієздатності. Деліктоздатність: поняття, особливості у певних категорій осіб.

Об'єкти правовідносин: поняття, види. Предмети матеріального світу. Речі та цінності. Особисті немайнові блага як об'єкти правових відносин. Специфіка послуг як об'єкта правовідносин. Продукти духовної творчості. Зміст правовідносин. Поняття та зміст суб'єктивного права. Зміст правомочностей. Розуміння юридичного обов'язку: поняття, його структурні елементи.

Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин. Юридичні факти: поняття, особливості та класифікація. Фактичний склад правовідносини.

Тема 7. Правомірна поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність

Поняття, ознаки та види правової поведінки. Поняття правомірної поведінки особистості. Види правомірної поведінки особистості: маргінальна, конформістська, звичайна, стереотипна і соціально-активна.

Правопорушення (неправомірна поведінка): поняття, юридичні ознаки. Протиправність, винність, соціальна шкідливість (небезпека) як ознаки правопорушення.

Склад і види правопорушень.

Поняття та ознаки юридичної відповідальності. Види юридичної відповідальності. Презумпція невинності. Підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Тема 8. Права, свободи й обов'язки людини та громадянина

Поняття прав і свобод людини та громадянина, їх загальна характеристика. Генезис прав і свобод людини. Покоління прав людини. Основні міжнародно-правові документи з прав людини.

Класифікація прав, свобод і обов'язків людини. Права і свободи. Основоположні та допоміжні права. Права людини та права громадянина. Негативні та позитивні права. Цивільні, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини.

Поняття охорони та захисту прав людини. Загальні (політичні, економічні, ідеологічні) гарантії прав людини. Юридичні гарантії прав людини, їх система. Негативні та позитивні зобов'язання держави в галузі прав людини. Міжнародно-правові засоби забезпечення та захисту прав людини.

Розділ 3. Форми навчальної роботи студентів при вивченні дисципліни «Теорія права»

1. **Лекція** – форма аудиторного заняття, що забезпечує доведення викладачем навчального матеріалу до студентів шляхом викладення загальних і специфічних положень тем курсу.

Метою лекції є постановка лектором найбільш значущих питань дисципліни; висвітлення проблемних аспектів тем курсу; змістовна характеристика основних понять і категорій дисципліни, висвітлення їх взаємозв'язку; ретельний розгляд окремих особливостей тематики тощо.

На лекціях з Теорії права виклад матеріалу сприяє розвитку вміння давати належну оцінку складним явищам і процесам державно-правової дійсності, розкривати їх сутність; розуміти їх соціальне призначення, місце й роль в політичній та правовій системах суспільства. Це досягається шляхом засвоєння студентами найбільш загальних і важливих юридичних понять та закономірностей виникнення, розвитку та функціонування права, які є предметом даної науки.

Напрямок лекційних занять визначають наступні *завдання*:

- характеристика загальної структури теми дослідження (план заняття);
- розкриття змісту основних понять і категорій курсу;
- аналіз і класифікація понять і категорій курсу;
- визначення взаємозв'язку між окремими поняттями та категоріями курсу;
- відображення напрямків застосування методології курсу.

Форми лекційних занять можуть відрізнятися залежно від рівня підготовленості студентів, обсягу часу, відведеного на викладання курсу і т.п.

Підготовка студентів до лекції. Студенти заздалегідь дізнаються про тематику наступної лекції та рекомендованої літератури (джерелом такої інформації є методична література, лектор, інші викладачі кафедри тощо). Корисним для студентів представляється ознайомлення з основними положеннями теми лекції.

Під час лекції студенти в окремому зошиті конспектують матеріал, який викладається лектором. При цьому студентам слід фіксувати тільки головне (без запису текст лекції дослівно), залишаючи вільне місце для внесення доповнень та зауважень в ході самостійної роботи.

Лекційна форма аудиторних занять не виключає вільної форми спілкування викладача зі студентами, в тому числі у форматі «питання – відповідь».

2. **Практичні заняття** є однією з форм засвоєння навчального матеріалу. Їх *метою* є поглиблення теоретичних знань, отриманих студентами під час лекційних занять, вироблення і розвиток творчого мислення, формування умінь і навичок застосування теоретичних знань для аналізу сучасних тенденцій розвитку права. Практичні заняття дозволяють систематизувати й розширити

знання з навчальної дисципліни.

Завдання практичного заняття – на підставі навчальної, монографічної та спеціалізованої періодичної літератури забезпечити засвоєння навчального матеріалу програми курсу шляхом вільного та ґрунтовного обговорення суті явищ державно-правової дійсності, ідей, теорій, концепцій щодо останніх.

Практичні заняття можуть проводитися у *формі*:

- *колоквіуму* — заняття, яке проходить у вигляді опитування всіх студентів групи з тем практичного заняття;

- *дискусії* — заняття, на якому заслуховуються наукові повідомлення (доповіді) студентів, детально досліджуються окремі поняття і категорії дисципліни, обговорюються окремі питання з певної теми курсу, висвітлюються дискусійні проблеми науки й дисципліни (така форма заняття сприяє формуванню знань студентів на проблемному рівні);

- *ділової гри* — заняття, на якому студентами за заздалегідь розробленим сценарієм відповідно до розподілених між студентами ролями в аудиторії відтворюються певні правові процеси, події (наприклад, обговорення законопроекту в постійному комітеті парламенту, на сесії парламенту та ін.);

- *виконання контрольних письмових робіт* (поточних, модульних тощо).

Підготовку до практичного заняття доцільно почати з уважного вивчення плану заняття, що міститься в цих методичних рекомендаціях, конспекту лекцій за даною темою та відповідних розділів в підручниках. Це надасть загальне уявлення про проблематику заняття та допоможе надалі більш докладно розібратися в конкретних питаннях.

Наступний етап підготовки до заняття — складання відповідей на питання, які будуть обговорюватися на занятті. Відповідь на кожне питання плану повинна, як правило, включати: а) визначення і розкриття суті основних понять про правові явища; б) характеристику ознак (родових і видових) цього явища, розкриття його закономірностей, класифікацію (типологію).

Безумовно, методика підготовки до відповіді на питання плану заняття у кожного студента індивідуальна. Одні вважають за краще обмежуватися тільки планом відповіді, інші — сформулювати основні тези відповіді, треті — написати повну відповідь на питання. Яку б форму підготовки студент не обрав, йому слід пам'ятати, що викладач оцінює не тільки процес або методику підготовки, хоча від них багато що залежить, а вміння продемонструвати на практичному занятті глибину своїх знань і умінь, а також донести їх до студентів і викладача. На високу оцінку претендують студенти, які більшу частину відповіді викладають самостійно (своїми словами) і по суті питання, що розглядається. При цьому виклад питання повинно бути аргументованим і зрозумілим для інших.

Зачитувати рекомендується лише окремі витяги з навчальної та наукової літератури, нормативно-правових і правозастосовних актів. Зачитування відповіді виключно по конспекту або, що ще гірше, за підручником і іншими джерелами, а також просте відтворення матеріалу лекцій без коментарів і

залучення інших джерел оцінюється як незадовільне.

Крім вивчення теоретичних питань студент повинен виконати ряд інших обов'язкових завдань – термінологічних і практичних. Так, при підготовці до практичного заняття, особливо при читанні літератури, доводиться стикатися з новими поняттями, невідомими термінами, без осмислення яких неможливе успішне опанування Теорією права. Мінімум понять, необхідних для засвоєння, надано в методичних рекомендаціях. Студенту необхідно завести окремий зошит або виділити місце в робочому зошиті для особистого словника і при підготовці до заняття виписувати визначення цих понять та інших незнайомих термінів. Визначення понять і термінів можна з'ясувати в довідковій (словниках та енциклопедіях) і навчальній літературі з юриспруденції.

До практичного заняття, якщо це потрібно, потрібно виконати також завдання у вигляді побудови схем, що відбивають класифікацію правових явищ, вирішення юридичних ситуацій та інших завдань.

У разі виявлення студентом в ході підготовки до практичного заняття наявності деяких незрозумілих аспектів теми, що розглядатиметься на занятті, – сформулювати відповідні запитання.

Практичні заняття є обов'язковими для відвідування студентами, під час їх проведення здійснюється контроль поточної успішності. Пропущені заняття або незадовільна оцінка обов'язково відпрацьовуються студентом. Невиконання цих вимог є підставою для того, щоб не допустити студента до модульного контролю.

3. Консультації студентів — така форма заняття (аудиторного або індивідуального) з окремим студентом (групою студентів), метою якої є з'ясування студентом (групою студентів) окремих питань або аспектів теми, які були ним (ними) недостатньо засвоєні, роз'яснення змісту й особливостей розуміння окремих проблемних аспектів теми.

Головним завданням консультування є забезпечення формування у студентів відповідного загальним вимогам рівня знань програмного матеріалу, а також навичок його викладення і використання. Ця форма заняття сприяє глибшому та повному засвоєнню студентами в процесі самопідготовки матеріалу, що викладався на лекціях, вивчався на практичних заняттях тощо.

Сферою застосування консультацій як форми навчальної роботи зі студентами, охоплюються такі питання:

1. Роз'яснення проблем та окремих проблемних аспектів тем курсу. З цих питань консультації є невіддільною складовою лекційної роботи, практичних занять і, як такі, вони можуть проводитися як самостійне аудиторне заняття.

2. Роз'яснення вимог щодо підготовки й оформлення рефератів, наукових доповідей та наукових публікацій тощо. У цьому випадку консультації проводяться в індивідуальному порядку під час чергових консультацій викладачами по кафедрі (один раз на тиждень) або у вигляді окремого заняття.

3. Відпрацювання студентами пропущених практичних занять. Це може відбуватися під час проведення викладачем чергових консультацій на кафедрі

шляхом відповіді студента на запитання усно або письмово, захисту рефератів тощо.

4. Індивідуальні заняття – форма навчальної персоніфікованої роботи зі студентами, яка спрямована на досягнення підвищеного ефекту в отриманні, засвоєнні та застосуванні студентами програмного та додаткового матеріалу з дисципліни.

Індивідуальне навчальне заняття проводиться з окремими студентами, які виявили особливі здібності в навчанні та схильність до науково-дослідної роботи та творчої діяльності з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуального творчого обдарування, а також зі студентами, які мають певні проблеми (відставання у навчанні).

Як правило, такі заняття відбуваються під час щотижневих чергових консультацій викладачами на кафедрі (один раз на тиждень). В ході таких занять програмний матеріал може подаватися викладачем з використанням індивідуальних методик, дидактичним, наочним навчальним матеріалом.

5. Самостійна робота студента є основним засобом засвоєння навчального матеріалу у вільний від аудиторних занять час. Самостійна робота студента включає: опрацювання навчального матеріалу, виконання індивідуальних завдань, науково-дослідну роботу.

Зміст самостійної роботи студента над дисципліною «Теорія права» визначається програмою, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених програмою навчальної дисципліни: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, збірниками завдань, комплектами індивідуальних семестрових завдань, практикумами, методичними рекомендаціями з організації самостійної роботи.

Навчальний матеріал дисципліни, передбачений для засвоєння студентом у процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль разом з навчальним матеріалом, що вивчався при проведенні аудиторних навчальних занять.

Індивідуальні завдання з дисципліни (реферати, контрольні роботи, що виконуються під час самостійної роботи студента (домашні контрольні роботи), сприяють більш поглибленому вивченню студентом теоретичного матеріалу, формуванню вмінь використання знань на практиці. Види індивідуальних завдань з навчальних дисциплін визначаються робочим навчальним планом. Наявність позитивних оцінок, отриманих студентом за індивідуальні завдання, є необхідною умовою допуску до семестрового контролю з даної дисципліни.

Розділ 4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ПРАВА»

Оцінювання результатів засвоєння навчальної дисципліни «Теорія права» передбачає проведення поточного та підсумкового контролю і здійснюється на основі накопичувальної бально-рейтингової системи.

Поточний контроль знань студентів включає:

1) Усне, письмове або експрес-опитування, виконання тестових, розв'язання практичних завдань або задач з тематики практичного заняття тощо. *Робота на практичних заняттях* оцінюється від 0 до 10 балів за десятибальною шкалою, де, відповідно, 10 балів дорівнює оцінці «відмінно», 9 балів дорівнює оцінці «дуже добре», 8-7 балів – «добре», 6 балів – «задовільно», 5 балів – «достатньо», 0 – 4 бали – «незадовільно». Загальний бал, що отримується студентом за результатами практичних занять за кожен окремий модуль визначається як середній отриманий результат. Бали за всі три модулі сумуються та включаються до підсумкової оцінки знань. Таким чином, в цілому за три модулі студент може отримати від 0 до 30 балів.

2) *Підсумкова контрольна робота*. Виконання підсумкової контрольної роботи проводиться, як правило, у двох формах: формі тестування та формі розв'язання задач. Підсумкова контрольна робота оцінюється від 0 до 10 балів за шкалою, індивідуально розробленою викладачем, залежно від кількості і виду завдань (тести, задачі та ін.), що можуть варіюватися.

Протягом семестру студенти виконують **завдання для самостійної роботи** (аналіз законодавства, вивчення й аналіз судової практики вітчизняного, європейського і міжнародного права, написання есе, підготовка презентації на відповідну тему, складання кросвордів, схем та таблиць з теорії права, розв'язання задач, доопрацювання матеріалів лекції, робота в інформаційних мережах, підготовка та публікація наукових статей, тез тощо. При виконанні самостійної роботи студент зобов'язаний дотримуватися правил щодо академічної доброчесності, зокрема, недопущення плагиату. За самостійну роботу студент може отримати від 0 до 15 балів.

Самостійна робота студентів

Вивчення навчального курсу «Теорія права» охоплює обов'язкове виконання самостійної роботи, що сприяє формуванню юридичного мислення, навичок роботи з юридичними текстами, вмінню логічно викладати свої думки, переводити загальнотеоретичні поняття і категорії в практичну площину.

Самостійна робота студентів оцінюється окремо від 0 до 15 балів за шкалою: 15-12 балів – «відмінно», 11-10 балів – «дуже добре», 9 – 7 балів – «задовільно/достатньо», 0 – 6 бали – «незадовільно». Темі робіт встановлюються індивідуально для кожного студента та постійно оновлюються.

Самостійна робота виконується в наступних формах:

- написання реферату;
- складання конспекту наукової роботи;

- виконання інших видів індивідуальної роботи інноваційного характеру.

Методичні рекомендації з написання реферату. Реферат (від лат. *refereo* – доповідати, повідомляти) є: стислим викладом у письмовому вигляді або у формі доповіді змісту наукової праці (праць), літератури з обраної теми; викладом сутності певного питання.

Виконання реферату складається з наступних етапів:

- 1) ознайомлення з методичними рекомендаціями;
- 2) вивчення відповідних розділів і частин підручника;
- 3) формування списку необхідних джерел і їх ретельне вивчення;
- 4) безпосереднє написання тексту роботи.

Реферат повинен містити титульний лист, на якому вказується тема, дані про студента, який виконав роботу, і викладача, який її перевіряв.

З теми реферату варто скласти план, що містить питання, які розкривають суть досліджуваної теми. Доцільним є обговорити з викладачем під час проведення консультацій теми й плану реферату. План подається на другій сторінці реферату. Такі структурні елементи реферату, як «Вступ», «Висновки», «Література» та «Додатки» не нумеруються.

Введення (вступ) не перевищує, як правило, 1-2 сторінки. У введенні (вступі) варто визначити предмет дослідження, його значення для науки теорії права, актуальність дослідження, надати стислий огляд використаної літератури.

Основні вимоги щодо змісту реферату:

- а) в основу реферату варто покласти певну суму фактичних і теоретичних даних, викладення яких має здійснюватися відповідно до складеного плану;
- б) особливу увагу слід приділити пошуку необхідних джерел (наукової та навчальної літератури, нормативно-правових матеріалів), їх систематизації, з'ясуванню основних понять і термінів з досліджуваної теми;
- в) наприкінці роботи, підбиваючи підсумки, варто узагальнити весь викладений матеріал і зробити власні висновки щодо досліджуваної в рефераті проблеми.

Основні вимоги щодо оформлення реферату:

1. Реферат варто писати на аркушах формату А4. Обсяг реферату не повинен перевищувати 15–20 сторінок. Текст реферату має бути написаний розбірливо, грамотно.

2. У тексті роботи варто виділяти й давати назви відповідним розділам реферату. При цьому нові розділи реферату доцільно починати з нової сторінки, підрозділи – з нового рядка.

3. Сторінки роботи слід пронумерувати. Не нумеруються «Титул», «План» (Зміст), «Введення». Нумерація починається з Основної частини (але з урахуванням кількості сторінок, які займають «Титул», «План» (Зміст), «Введення» тощо).

4. Шрифт роботи – Times New Roman 14. Інтервал між строками – «полуторний». Відступи від краю аркуша: верхній – 2,5 см, нижній – 2,5 см,

лівий – 2,5 (3) см, правий – 2 (1,5) см. На аркуші має розташовуватися 29–30 строк з урахуванням посторінкових посилань на використані джерела.

5. При використанні цитат або вільної анотації тих або інших джерел у тексті реферату слід робити посилання (посторінкові або наскрізні).

Висновки роботи мають містити узагальнені підсумки досліджуваної в рефераті теми.

Наприкінці роботи на окремому аркуші треба представити список використаної літератури (джерел реферату), наведений в алфавітному порядку.

Після обрання теми реферату слід здійснити вивчення рекомендованих джерел, без знання яких неможливе висвітлення поставлених у рефераті питань. Слід мати на увазі, що крім рекомендованих кафедрою джерел доцільно також використовувати енциклопедичні й довідкові видання, зокрема, такі, як «Юридична енциклопедія», «Енциклопедія українознавства», «Юридичний словник» і т.п. При опрацюванні теми й пошуку необхідних матеріалів для написання реферату студентові доцільно також звернутися до сторінок мережі «Internet», що містить матеріали з теорії права. При використанні таких матеріалів слід зробити відповідні посилання на сервер, з якого взята відповідна інформація й дату його використання.

Підсумкова оцінка успішності студентів з навчальної дисципліни «Теорія права»

Формою підсумкового контролю знань студентів з дисципліни є *іспит*. Максимальна кількість балів, яку студент може отримати за іспит, становить 30 балів. Іспит складається в усній формі за білетами до іспиту. Мінімальна оцінка результатів поточного контролю і самостійної роботи, за якої студент допускається до іспиту, становить 35 балів.

Критерії оцінювання:

- оцінка «безумовно незадовільно» виставляється студенту у наступних випадках: теоретичний зміст курсу не освоєно, необхідні практичні навички роботи не сформовані, всі виконані навчальні завдання містять грубі помилки, додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не приведе до вагомого підвищення якості виконання навчальних завдань, робота, що потребує повного перероблення;

- оцінка «умовно незадовільно» виставляється студенту у наступних випадках: теоретичний зміст курсу освоєний частково, необхідні практичні навички роботи не сформовані, більшість передбачених програм навчання, навчальних завдань не виконано, або якість їхнього виконання оцінено числом балів, близьким до мінімального; при додатковій самостійній роботі над матеріалом курсу можливе підвищення якості виконання навчальних завдань (з можливістю повторного складання), робота, що потребує доробки;

- оцінка «задовільно» виставляється студенту у наступних випадках: теоретичний зміст курсу засвоєний частково, але прогалини не мають істотний характер, потрібні практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою навчати навчальних

завдань виконана, деякі з виконаних завдань містять помилки, робота з трьома значними помилками;

- оцінка «добре» виставляється у наступних випадках: теоретичний зміст курсу засвоєний цілком, практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, усі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання, виконані, якість виконання жодного з них не оцінена мінімальним числом балів, деякі вати завдань виконані з помилками, робота з декількома незначними помилками, або з однією-двома значними помилками;

- оцінка «відмінно» виставляється у наступних випадках: теоретичний зміст курсу засвоєний цілком, потрібні практичні навички роботи з освоєним матеріалом сформовані, усі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання, виконані в повному обсязі, відмінна робота без помилок або з однією незначною помилкою.

Підсумкове оцінювання знань студента проводиться шляхом підсумовування отриманих балів за всіма видами робіт і передбачає наступні оцінки:

За національною шкалою	За шкалою ХГУ «НУА»
5 (відмінно)	90 – 100
4 (добре)	75 – 89
3 (задовільно)	50 – 74
2 (умовно незадовільно)	25 – 49
2(безумовно незадовільно)	1– 24

Розділ 6.

Плани практичних занять і методичні вказівки до них

Тема 1. Загальна характеристика Теорії права

План

1. Поняття юридичної науки.
2. Теорія права: поняття, об'єкт і предмет.
3. Функції теорії права.
4. Методологія та методи Теорії права.

Мета та завдання заняття

Ознайомити студентів з поняттям юридичної науки, її структурою.

Схарактеризувати предмет і об'єкт теорії права.

Розкрити функції теорії права.

Сформуувати системне уявлення про методи теорії права.

Удосконалити вміння логічно мислити, навички усних виступів, підготовки рефератів та повідомлень, аргументованого діалогу, уміння сприймати чужу думку, безболісно відмовлятися від свого помилкового погляду.

Виховати переконаність в необхідності дотримання правових норм, непримиренності протиправної поведінки.

Виробити вміння аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою.

Сприяти вихованню доброзичливості, людяності, тактовності.

Сформувати вміння використовувати набуті знання в практичному житті.

Методичні рекомендації щодо вивчення теми

Вихідними для вивчення курсу «Теорія права» є наукознавчі питання цієї науки. Правильне розуміння предмета й об'єкта теорії права, її функцій є необхідною умовою для опанування загальнотеоретичними знаннями та для осмислення юриспруденції в цілому.

Розгляд першого питання корисно починати з загального визначення науки, опису груп наук (технічні, природничі, суспільні), що входять до системи наукового знання, та пояснення, до якої з них належить юридична наука. Слід обґрунтувати співвідношення понять «юридична наука» та «юриспруденція».

У межах цього питання необхідним є аналіз системи юридичних наук і місце теорії права у цій системі. Необхідно визначити взаємозв'язки теорії права як з історично-теоретичними науками, так і з юридичними науками інших груп (галузевими та прикладними). Далі слід перейти до визначення місця теорії права в системі інших суспільних наук, дослідивши її співвідношення з політологією, економічною теорією, соціальною психологією тощо. Окрему увагу слід приділити співвідношенню теорії права з філософією. Теорія права, вивчаючи державно-правові явища та процеси, спирається на філософські знання як на знання найвищого, теоретичного рівня, оскільки філософія вивчає загальні властивості та закономірності розвитку природи, суспільства, мислення.

При висвітленні другого питання теми потрібно навести критерії науковості цієї сфери знань, дослідити її специфічні риси. Пояснюючи риси теорії права, слід зупинитися на статусі даної науки в системі юридичних наук, вказати особливості впливу останньої на юридичну практику, пояснити її загальний та фундаментальний характер. Далі слід надати визначення предмета Теорії права й схарактеризувати його структуру. Кожен елемент структури предмета вимагає окремого детального розгляду. Зокрема, потрібно вказати на специфіку закономірностей виникнення, розвитку та функціонування державно-правових явищ, які досліджуються Теорією права, та навести приклади таких закономірностей. Слід також звернути увагу на систему юридичних понять як елемента складу предмета, вказати види цих понять, навести їх приклади з використанням Конституції та чинного законодавства України.

Третє питання теми присвячено функціям Теорії права. Розглядаючи його, потрібно зупинитися на характеристиці функцій, які є загальними для всіх юридичних наук (пізнавальна, евристична, прогностична, ідеологічна та ін.). Окремо слід пояснити функції теорії права, що є властивими тільки для цієї науки (узагальнюючу, інтеграційну, методологічну). Аналізуючи функції теорії права, слід висвітлити суспільне призначення цієї науки, її місце і роль у дослідженні держави, права та інших соціальних феноменів.

Важливим теоретичним аспектом цієї теми є методи теорії права, адже метод, по суті, є сукупністю прийомів і способів, за допомогою яких досліджується предмет. Методологія відображає певний кут зору на предметне поле дослідження, який висвітлює увесь процес досягнення наукового результату, передбачає використання відповідних засобів, прийомів та способів пізнання. Окрему увагу слід приділити класифікації методів. Необхідно зазначити, що методологія правової науки виступає як зумовлена особливостями правової реальності цілісна та узгоджена система способів пізнання, що включає такі складові: 1) загальний (філософський) підхід; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) власні правові методи.

Термінологічні завдання

Засвоїте визначення таких понять: наука, юридична наука, юриспруденція, об'єкт науки, об'єкт теорії права, предмет науки, предмет теорії права, функції теорії права, методологія, методи теорії права.

Творчі та практичні завдання

1. *Прокоментуйте слова відомих мислителів:*

- а) «Знати закони – означає сприймати не їхні слова, але їх зміст» (Візантійський імператор і юрист Юстиніан).
- б) «Закони винайдені для блага громадян» (Римський юрист Цицерон).

2. *Складіть схеми:*

- а) Класифікація методів теорії права.
- б) Функції теорії права.
- в) Місце теорії держави і права в системі юридичних наук.

3. *Знайдіть в словниках і выпишіть визначення наступних понять (із зазначенням джерела):*

- а) закономірність,
- б) концепція,
- в) парадигма,
- г) теорія,
- д) вчення,
- е) система,
- ж) структура.

5. Розташуйте у правильній послідовності стадії формування теорій:

- 1) доктрина;
- 2) вчення;
- 3) концепція;
- 4) школа.

6. З запропонованих варіантів відповідей оберіть ті, що є галузевими юридичними науками:

- а) криміналістика, судова психіатрія, судова медицина;
- б) конституційне право, цивільне право, фінансове право;
- в) історія політичних і правових вчень, теорія держави та права;
- г) кримінологія, судова бухгалтерія.

7. Із запропонованих визначень оберіть правильне поняття та позначте його порядковий номер:

	Наука		напрями науково-пізнавального призначення, що характеризують її суть, зміст, соціальну роль та мету
	Об'єкт науки		відповідний засіб та прийом, що використовується в процесі дослідження та вивчення закономірностей становлення і розвитку об'єкта і предмету; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці; система правил і прийомів підходу до вивчення явищ та закономірностей природи, суспільства і мислення
	Предмет науки		система теорій, концепцій та юридичних знань про загальні та спеціальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування права
	Функції науки		особлива сфера людської діяльності, що являє собою теоретичне відображення дійсності, систему узагальнених уявлень про явища природного та суспільного характеру, закономірності їх виникнення та розвитку
	Метод		явища, які вивчаються даною наукою
	Юридична наука		закономірності розвитку і функціонування об'єкту, які є специфічними тільки для даної науки
	Теорія права як наука		форма діяльності людей, яка спрямована на вироблення знань про державу і право, що має метою досягнення істини і відкриття об'єктивних законів на основі узагальнення реальних фактів у їх взаємозв'язку
	Функції теорії права		основні напрями її пізнавального впливу, в яких розкривається суть, зміст, соціальне, наукове і навчальне призначення теорії права

8. За останні 50 років у світі з'явилась велика кількість міжнародно-правових документів у сфері прав людини. Чи достатньо цього, щоб вважати, що географічне розширення прав людини, тобто визнання і захист прав все більшою кількістю країн, є закономірністю розвитку права?

9. Чи впливає розуміння права (наприклад, право як прояв справедливості, право як акт держави, право як судові рішення) на розуміння предмету дослідження теорії права? На яких питаннях фокусуватиметься теорія права, якщо останнє розумітиметься як сукупність законів держави, підтримуваним примусом, від теорії права, коли останнє визначатиметься як сукупність правил поведінки, що виражають справедливу міру свободи людини?

Теми рефератів

1. Юриспруденція як наука.
2. Теорія права: стан, тенденції та перспективи розвитку.
3. Проблеми розвитку методології сучасного правознавства.
4. Методи соціологічних досліджень в праві.
5. Теорія та філософія права: проблема розмежування.
6. Значення вивчення теорії права для майбутніх економістів.
7. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права

Питання для самоконтролю

1. Що таке наука? Яке її головне призначення?
2. Які основні риси юридичної науки?
3. Яке співвідношення між юридичною наукою і юриспруденцією?
4. Визначте специфічні риси Теорії права як науки.
5. Дайте характеристику об'єкта Теорії права.
6. Дайте характеристику предмета Теорії права.
7. Назвіть функції Теорії права.
8. Що таке методологія?
9. Яке співвідношення між методом і методологією?
10. Дайте характеристику методів Теорії права.

Основна література

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.
2. Наливайко, Л.Р. (ред.), Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: Хай-Тек Прес, 296 с.
3. Петришин О.В. (ред.) (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.
4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.

5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича; Рута, 631 с.
6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.
7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Додаткова література

1. Андрусак, І. (2021). Логіка в системі вищої юридичної освіти та наукових дослідженнях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*, [online] 1, с. 42–47. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2021_8_1_7 [Accessed 10 May 2024].
2. Бостан, С. К. (2021). Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: *Право*, [online] 1, с. 16–28. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_1_4 [Accessed 10 May 2024].
3. Ванджурак, Р. В. (2021). Сократ й українська юриспруденція: передумови, теперішній вплив і майбутнє. *Філософські та методологічні проблеми права*, [online] 1, с. 47–53. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2021_1_7 [Accessed 10 May 2024].
4. Кельман, М. (2020). Методологічні засади юридичної науки *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*, [online] 1, с. 37–42. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2020_7_1_8 [Accessed 10 May 2024].
5. Ковальчук, О. М. (2020). Перспективи розвитку вітчизняної юридичної науки щодо праворозуміння. *Альманах права*, [online] 11, с. 111–117. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2020_11_22 [Accessed 10 May 2024].
6. Копча, В. В. (2024). Правові методи порівняльного напряму дослідження: новітня роль в умовах глобалізаційних процесів. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 1, с.692–697. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anporpr_2024_1_124 [Accessed 10 May 2024].
7. Корчак, Н. М. (2020). Юридична наука в умовах сучасних викликів і загроз. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, [online] 2, с. 218–223. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2020_2_33 [Accessed 10 May 2024].
8. Кравцова, Т. М. (2021). Роль системного підходу у методології сучасного правознавства. *Науковий вісник Льотної академії*. Серія : *Економіка, менеджмент та право*, [online] 5, с. 163–167. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sbfaseml_2021_5_21 [Accessed 10 May 2024].
9. Кучук, А. М. (2021). Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони*. Серія : *Право.*, [online] 1, с. 27–31. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drpr_2021_1_6 [Accessed 10 May 2024].

10. Кучук, А. М. (2022). Методологія правових явищ в умовах сучасного правового дискурсу. *Прикарпатський юридичний вісник*, [online] 1, с. 9–12. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2022_1_4 [Accessed 10 May 2024].

11. Мирошніченко, М. І. (2021). До питання виникнення системних помилок в тлумаченні права у зв'язку з проблемою об'єкта юридичної науки. *Альманах права*, [online] 12, с. 66–71. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2021_12_13 [Accessed 10 May 2024].

12. Оніщенко, Н. М. (2020). Правова доктрина, юридична наука та захист прав людини (коефіцієнт корисної дії). *Альманах права*, [online] 11, с. 11–15. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2020_11_4 [Accessed 10 May 2024].

13. Очколяс, Д. В. (2020). Правова ідеологія та теоретична юридична наука: проблеми співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, [online] 62, с. 65–70. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2020_62_13 [Accessed 10 May 2024].

14. Панов, М. І. (2022). Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження. *Право України*, [online] 1, с. 9–22. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2022_1_3 [Accessed 10 May 2024].

15. Сердюк, І. А. (2023). Методологічні підходи як необхідна складова методології дослідження правових актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, [online] 2, с. 121–132. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2023_2_21 [Accessed 10 May 2024].

16. Сунегін, С. О. (2021). Юридична наука: проблеми розвитку в умовах сучасних ціннісно-ідеологічних реалій. *Правова держава*, [online] 32, с. 89–98. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2021_32_11 [Accessed 10 May 2024].

17. Ющик, О. І. (2021). Юридична доктрина України: актуальність і науково-методологічні основи. *Право України*, [online] 2, с. 13–28. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2021_2_4 [Accessed 10 May 2024].

Тема 2. ПОНЯТТЯ ПРАВА. ПРИНЦИПИ ПРАВА

План

1. Основні підходи до праворозуміння.
2. Поняття та ознаки права.
3. Функції права.
4. Принципи права: поняття та види.

Мета та завдання заняття:

- Ознайомити* студентів з основними підходами до розуміння права.
- Схарактеризувати* право як соціальне явище.
- Сформуувати системне уявлення* про функції та принципи права.

Удосконалювати вміння логічно мислити, навички усних виступів, підготовки рефератів та повідомлень, аргументованого діалогу, вміння сприймати чужу думку, безболісно відмовлятися від свого хибного погляду.

Виховувати переконаність у необхідності дотримання правових норм, непримиренність до протиправної поведінки.

Виробити вміння аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою.

Сприяти вихованню доброзичливості, людяності, тактовності.

Сформувати вміння використовувати набуті знання у практичному житті тощо.

Методичні рекомендації щодо вивчення теми

Розгляд першого питання необхідно розпочати зі з'ясування визначення «праворозуміння». Слід зазначити, що в юридичній літературі існує безліч підходів до розуміння поняття «право». У зв'язку з цим необхідно проаналізувати, як вирішується питання про співвідношення права та закону в рамках основних типів праворозуміння – юридичного позитивізму, соціологічної школи права і природної школи права. Слід показати, що *класичний юридичний позитивізм* виходить з ототожнення права і закону; *соціологічна юриспруденція* розрізняє право і закон, одночасно останньому відводиться другорядна роль, оскільки право перш за все пов'язується з фактичними суспільними відносинами, юридичною практикою; сутністю *природно-правового типу праворозуміння* є розмежування і критичне зіставлення права і закону з позицій принципів справедливості. Студенту доцільно вказати недоліки зазначених підходів, наголошуючи на тому, що ототожнення права і закону допускає волюнтаризм держави; ототожнення права і юридичної практики не розв'язує питання про взаємозв'язок права і справедливості; класичні концепції природного права не завжди придатні для вирішення проблем правотворчої та правозастосовчої практики. Необхідно проаналізувати тенденцію зближення, конвергенції природно-правових і позитивістських концепцій праворозуміння на прикладі сучасного правового позитивізму і сучасних концепцій природного права.

У другому питанні слід проаналізувати основні властивості права. Слід зосередити увагу на характеристиці таких ознак права, як: *системність* (право складається з відповідних взаємопов'язаних елементів), *нормативність* (неперсоніфікованість і невичерпність права), *загальнообов'язковість* (право є обов'язковим для всіх осіб, яким адресуються його вимоги, що підтримується такими засобами, як авторитет і примус), *формальна визначеність* (формулювання і письмове закріплення правових норм в офіційних джерелах права), *зв'язок з державою* (держава бере участь в формулюванні та закріпленні правових норм, забезпечує їх реалізацію). При цьому доцільно зробити акцент на тому, що право як особливий соціальний регулятор за своєю суттю пов'язане зі свободою, справедливістю, рівністю і гуманізмом. При висвітленні цього

питання потрібно розкрити відмінність між правом як об'єктивним явищем і правом в суб'єктивному сенсі як конкретної юридичної можливості, що належить індивіду або організації. При цьому слід показати нерозривний взаємозв'язок між ними.

Третє питання присвячено функціям права, тобто основним напрямкам його впливу на суспільство. Слід акцентувати на тому, що у функціях права знаходить свій вияв соціальне призначення права й основні напрямки його впливу на суспільні відносини. Слід проаналізувати дві групи функцій – загальносоціальні та спеціально-соціальні (юридичні) функції, особливо докладно необхідно зупинитися на юридичних функціях, які може виконувати тільки право – регулятивну й охоронну.

При вивченні питання, присвяченого принципам права, слід вказати основні підходи, які існують в юридичній літературі до визначення принципів права (як вихідних принципів, основоположних вимог, ідей тощо). При визначенні співвідношення принципів і норм права слід назвати ознаки принципів і норм права, на підставі чого зробити висновок, чи можна вважати принципи різновидом норм права чи вони є самостійною юридичною категорією.

Питання про види принципів права вимагає розкриття поданих в роботах з теорії права підходів до класифікації принципів, позитивних рис і недоліків кожної із запропонованих класифікацій. Студенту доцільно більш детально зупинитися на тій з класифікацій, яка, на його думку, є найбільш обґрунтованою, пояснити свій вибір, коротко схарактеризувати кожен з груп принципів права, навести приклади. Висвітленню підлягають також зміст принципів права (загальнолюдських (цивілізаційних) і внутрішньодержавних (національних)).

Термінологічні завдання

Засвоїте визначення таких понять: праворозуміння, природно-правовий підхід, юридико-позитивістський підхід, соціологічний підхід, природне право, позитивне право, суб'єктивне право, об'єктивне право, функції права, принципи права.

Творчі та практичні завдання

1. *Висловіть одним словом суть кожного з підходів розуміння права.*

нормативний	
соціологічний	
природно-правовий	

2. Визначте переваги та недоліки основних концепцій розуміння права. Результати оформіть у вигляді таблиці.

<i>підхід</i>	<i>переваги</i>	<i>недоліки</i>
нормативний		
соціологічний		
природно-правовий		

3. Складіть схеми:

А) Функції права та їх загальна характеристика.

Б) Ознаки права та їх характеристика.

В) Поняття права: різноманіття визначень та єдність поняття.

Г) Принципи права: поняття, види.

4. Оберіть правильну відповідь:

Терміном «право» на думку давньоримського юриста Павла позначають різні правомочності:

а) право виражає справедливість і добро як природне право;

б) право це те, що корисно всім чи багатьом у межах певної держави – цивільне право;

в) все це одночасно присутнє в загальному понятті «право».

5. Знайдіть помилку:

Право і закон є тотожними категоріями, перша з яких характеризує систему норм, що встановлені державою, а друга – визначає спосіб закріплення та формальний вираз цих норм.

6. Складіть порівняльну таблицю ознак об'єктивного та суб'єктивного права (не менше трьох порівнянь).

Види права	Хто встановлює	За волею людини	Наслідки нездійснення
Об'єктивне право			
Суб'єктивне право			

7. Ознайомтесь з наведеними положеннями та визначте, в якому сенсі — об'єктивному чи суб'єктивному — використано слово «право»:

<i>Об'єктивне право</i>	<i>Суб'єктивне право</i>

1. «Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади».

2. «Вибір **права** — **право** учасників правовідносин визначити, **право** якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом».

3. «Сторони мають **право** укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства».

4. «При визначенні **права**, що підлягає застосуванню, суд чи інший орган керується тлумаченням норм і понять відповідно до **права** України, якщо інше не передбачено законом».

5. «У разі суттєвого порушення міжнародного договору України іншими його сторонами, якщо виконання договору може зашкодити національним інтересам України, а також в інших випадках, передбачених міжнародним **правом**, дію такого договору може бути припинено або зупинено в порядку, встановленому законодавством».

6. «Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій юридичній особі, а також зловживання **правом** в інших формах».

7. «**Право** визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

8. «Кожен громадянин має **право** користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону».

8. *Ознайомтеся з наведеними нижче обставинами судових справ і визначте, які функції права в них реалізовані. Відповіді запишіть у таблицю.*

Функції права	1	2	3	4
регулятивна статистична				
регулятивна динамічна				
охоронна				

1. Витяг із рішення Московського районного суду м. Харкова у справі №643/927/17 від 4 жовтня 2017 р.¹

«ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом, в якому зазначила, що квартира №Х в будинку №Х по Салтівському шосе в м. Харкові належить на праві спільної часткової власності ОСОБА_3 та неповнолітній дитині ОСОБА_4 по ? частині кожному з них. З 09.03.2011 року у цій квартирі була зареєстрована та проживала в ній ОСОБА_1. 20.10.2016 року ОСОБА_2 та ОСОБА_3 змінили замки входної двері вказаній квартирі та перешкоджають ОСОБА_1 користуватися вказаною квартирою. З цих підстав ОСОБА_1 просить суд усунути перешкоди у користуванні житлом — квартирою №Х в будинку №Х по Салтівському шосе в м. Харкові шляхом вселення ОСОБА_1 до вказаного

¹ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69299846>

житлового приміщення та покладення обов'язку на ОСОБА_2, ОСОБА_3 надати ОСОБА_1 ключі від вхідних дверей в квартиру №Х в будинку №Х по Салтівському шосе в м. Харкові.

...

Суд вирішив:

Позов ОСОБА_1 задовольнити.

Усунути ОСОБА_1 перешкоди у користуванні житлом — квартирою №Х в будинку №Х по Салтівському шосе в м. Харкові шляхом вселення ОСОБА_1 до вказаного житлового приміщення та покладення обов'язку на ОСОБА_2, ОСОБА_3 надати ОСОБА_1 ключі від вхідних дверей в квартиру №Х в будинку №Х по Салтівському шосе в м. Харкові.

2. Витяг із рішення Дергачівського районного суду Харківської області у справі № 619/4514/19 від 27.11. 2019 р.²

«ОСОБА_1 звернулась до суду із заявою, в якій просить надати їй право на реєстрацію шлюбу з ОСОБА_3. В обґрунтування заяви зазначила, що у 2015 році вона почала зустрічатися з ОСОБА_3, в результаті виникли теплі і щирі стосунки та виникли фактичні шлюбні відносини. Маючи наміри створити сім'ю, за вільною згодою вони вирішили одружитися і звернулися з відповідною заявою до Богодухівського районного відділу державної реєстрації актів цивільного стану. Однак їм було відмовлено у задоволенні заяви та запропоновано звернутися до суду з заявою про надання права на шлюб у зв'язку з тим, що ОСОБА_1 не досягла шлюбного віку, встановленого ч. 1 ст. 22 Сімейного кодексу України. На даний час ОСОБА_1 виповнилось 17 років. Батьки проти реєстрації їх шлюбу не заперечують. Зараз перебуває на «Д»-нагляді по вагітності у КНП «Дергачівська центральна районна лікарня» з строком вагітності 10 тиждень.

...

Суд вирішив:

Заяву ОСОБА_1 ...про надання права на шлюб — задовольнити.

Надати ОСОБА_1 ... право на шлюб з ОСОБА_3.

3. Витяг із вироку Шевченківського районного суду м. Харкова у справі № 638/1329/17 від 04.10.2017 р.³

«14.12.2016 року в період часу з 09 години 45 хвилин до 14 години 30 хвилин, ОСОБА_2, маючи умисел, спрямований на таємне викрадення чужого майна, поєднане з проникненням у житло, прибув за адресою: АДРЕСА_2, де, реалізуючи свій злочинний намір, діючи з корисливих мотивів, шляхом вільного доступу проник до під'їзду №2. Знаходячись всередині буд. АДРЕСА_2, ОСОБА_2, продовжуючи реалізовувати свій злочинний умисел, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільне

² Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85959970>.

³ Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69299007>.

небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, діючи з корисливих мотивів, з метою незаконного збагачення, за рахунок чужого майна, упевнившись, що за його діями ніхто не спостерігає та не зможе йому завадити, за допомогою задалегідь підготовленого невстановленого предмету відчинив замок вхідних дверей кв. №13. Проникнувши таким чином до квартири, ОСОБА_2 таємно викрав звідти грошові кошти, а саме: 1116 доларів США, що згідно офіційного курсу НБУ станом на 14.12.2016 року еквівалентні 28876 грн., 35492 грн. та 10455 грн. та з місця скоєння злочину зник.

В подальшому ОСОБА_2 викраденим майном розпорядився на свій власний розсуд, чим заподіяв ОСОБА_1 загальну матеріальну шкоду на суму 39331 грн., 35492 грн.

...

Суд вирішив:

Визнати ОСОБА_2 винним у вчиненні кримінального правопорушення-злочину, передбаченого частиною 3 статті 185 Кримінального кодексу України та призначити покарання у вигляді 5 (п'ять) років позбавлення волі.

На підставі статті 75 Кримінального кодексу України звільнити ОСОБА_2 від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на 2 (два) роки».

4. Витяг із рішення Чугуївського міського суду Харківської області №636/2880/17 від 15. 09.2017 р.⁴

«Позивач звернувся з позовом до відповідача про визнання дійсним договору купівлі продажу частини житлового будинку №X, розташованого по вул. Зачуговській в м. Чугуєві Харківської області та визнання за ним права власності на нього. В позовній заяві він вказав, що в липні 2016 року між ним та відповідачем відбулася домовленість стосовно купівлі-продажу ? частини житлового будинку, розташованого за вищезазначеною адресою. Дійшовши згоди з продавцем в відношенні всіх умов договору купівлі-продажу, 20.07.2016 року він сплатив йому грошову суму, обумовлену договором, а той в свою чергу передав позивачу, як покупцю, ключі від будинку, пообіцявши згодом надати всю необхідну правову та технічну документацію для нотаріального посвідчення договору купівлі-продажу, про що було складено письмову розписку. Однак, до цього часу відповідач ухиляється від взятих на себе зобов'язань, посилаючись на брак коштів та часу. У зв'язку з цим, він, як добросовісний набувач, не може оформити та закріпити за собою право власності на нерухоме майно, яким користується з липня 2016 року. ОСОБА_1 просить визнати договір купівлі-продажу, укладений 20.07.2016 року між ним та ОСОБА_2 в відношенні ? частини житлового будинку №X, розташованого по

⁴ Режим доступа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69105813>.

вул. Зачуговській в м. Чугуєві Харківської області дійсним з моменту його укладання та визнати за ним право власності на вищезазначену частку будинку.

...

Суд вирішив:

Позов ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання дійсним правочину купівлі-продажу та визнання права власності, — задовольнити.

Визнати договір купівлі-продажу, укладений 20.07.2016 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 в відношенні ? частини житлового будинку №Х, розташованого по вулиці Зачуговській в місті Чугуєві Харківської області дійсним з моменту його укладання.

Визнати за ОСОБА_1 право власності на ? частини житлового будинку №31, розташованого по вулиці Зачуговській (колишня вулиця Кірова) в місті Чугуєві Харківської області».

9. Використовуючи Конституцію України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс і Кримінально-процесуальний кодекс України, *наведіть приклади загальноправових, галузевих і міжгалузевих принципів права.*

Теми рефератів

1. Право як явище цивілізації і культури.
2. Природне право: діалектика приватного і публічного.
3. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри.
4. Право й економіка.
5. Гуманістичні засади сучасного права.

Питання для самоконтролю

1. Як тлумачиться поняття «право»?
2. Чи сумісні основні типи розуміння права?
3. Який концепції розуміння права дотримуєтеся Ви?
4. Чи є практична необхідність в пошуку визначення поняття «право»; плюралізмі праворозуміння?
5. У чому полягає співвідношення правосвідомості та праворозуміння?
6. Чому право є найважливішим регулятором суспільних відносин?
7. Які ознаки права є найважливішими?
8. Що таке принципи права?
9. Які принципи права є галузевими? міжгалузевими?
10. Які функції права є спеціально-соціальними (юридичними)?

Основна література

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.
2. Наливайко, Л.Р. (ред.), Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: Хай-Тек Прес, 296 с.

3. Петришин О.В. (ред.) (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.
4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.
5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича; Рута, 631 с.
6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.
7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Нормативно-правові акти

1. Rada.gov.ua, (2014). *Конституція України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 12 May 2024].
2. Rada.gov.ua, (2001). *Кримінальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [Accessed 12 May 2024].
3. Rada.gov.ua, (2002). *Сімейний Кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [Accessed 12 May 2024].
4. Rada.gov.ua, (2003). *Цивільний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [Accessed 12 May 2024].
5. Rada.gov.ua, (2012). *Кримінальний процесуальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [Accessed 12 May 2024].
6. Rada.gov.ua, (2006). *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [Accessed 12 May 2024].

Додаткова література

1. Баран, А. (2021). Поняття та зміст природніх меж позитивного права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки, [online] 3, с. 31–39. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2021_8_3_6 [Accessed 12 May 2024].
2. Бондарук, Т. І. (2021). Історико-правовий дискурс у контексті класичного та постсткласичного праворозуміння. *Правова держава*, [online] 32, с. 106–111. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2021_32_13 [Accessed 12 May 2024].
3. Бондарчук, Я. П. Становлення та розвиток правового принципу свободи у класичних правових ученнях. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*, [online] 2, с. 5–13. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prchd_2023_2_3 [Accessed 12 May 2024].

4. Гаврильців, М. Т. (2023) Вплив Конституційного суду України на формування домінуючого вітчизняного праворозуміння. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, [online] 15, с. 67–71. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2023_15_12 [Accessed 12 May 2024].
5. Герич, А. Й. (2023). Становлення та розвиток ідеї свободи як принципу права. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 6, с. 719–724. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2023_6_126 [Accessed 12 May 2024].
6. Гоцуляк, Ю. В. (2020). Онтологічне праворозуміння в соціологічній доктрині права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, [online] 60, с. 215–218. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2020_60_49 [Accessed 12 May 2024].
7. Гоцуляк, Ю. В. (2021). Соціологічне праворозуміння як доктринальна основа судової правотворчості. *Журнал східноєвропейського права*, [online] 85, с. 7–14. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2021_85_3 [Accessed 12 May 2024].
8. Зварич, Р. В. (2021). Динаміка регулятивної функції українського права в контексті європейської та міжнародної правової гармонізації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*, [online] 12, с. 49–56. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2021_12_8 [Accessed 12 May 2024].
9. Ковальчук, О. М. (2020). Перспективи розвитку вітчизняної юридичної науки щодо праворозуміння. *Альманах права*, [online] 11, с. 111–118. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2020_11_22 [Accessed 12 May 2024].
10. Колич, О. (2022). Генеза принципу рівності у праві: філософсько-правова характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*, [online] 4, с. 57–64. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2022_9_4_11 [Accessed 12 May 2024].
11. Лисак, А. А. (2024). Поняття принципів права в площині кримінального права. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 1, с. 510–515. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2024_1_91 [Accessed 12 May 2024].
12. Луцький, Р. П. (2020). Доктринальні ознаки позитивного права. *Альманах права*, [online] 11, с. 52–56. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2020_11_11 [Accessed 12 May 2024].
13. Луцький, Р. П. (2022). Правовий моніторинг процесу формування та розвитку позитивного права (теоретико-історичний аспект). *Альманах права*, [online] 13, с. 119–122. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2022_13_20 [Accessed 12 May 2024].
14. Рабінович, П. М. (2023). Праворозуміння – концептуально-методологічний фундамент формування та розвитку правової доктрини. *Право України*, [online] 3, с. 18–33. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2023_3_9 [Accessed 12 May 2024].

15. Сілюченко, К. М. (2023). Аксіологічна природа принципів права. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 6, с. 76–80. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2023_6_14 [Accessed 12 May 2024].

16. Стовба, О. В. (2021). Сучасне природне право та динамічне праворозуміння. *Право України*, [online] 1, с. 88–101. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2021_1_8 [Accessed 12 May 2024].

17. Шелевер, Н. В. (2022). Конституційний принцип справедливості як основа прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, [online] 2, с. 293–297. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2022_2_46 [Accessed 12 May 2024].

Тема 3. НОРМИ ПРАВА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

План

1. Соціальні норми: поняття і види.
2. Норма права: поняття та структура. Види правових норм.
3. Способи викладу норми права у статтях нормативних актів.

Мета та завдання заняття

Ознайомити студентів з поняттям і основними видами соціальних норм, структурою норми права та видами норм права.

Схарактеризувати співвідношення норм права та норм моралі, варіанти викладу норми права у статтях нормативних актів.

Сформуувати системне уявлення про норму права, способи викладу норми права у статтях нормативних актів.

Удосконалювати вміння логічне мислити, навички усних виступів, підготовки рефератів та повідомлень, аргументованого діалогу, вміння сприймати чужу думку, безболісно відмовлятися від свого хибного погляду.

Виховувати переконаність у необхідності дотримання правових норм, непримиренність до протиправної поведінки.

Виробити уміння аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою.

Сприяти вихованню доброзичливості, людяності, тактовності.

Методичні рекомендації щодо вивчення теми

При розгляді першого питання слід враховувати те, що в юридичній науці розрізняють дві групи норм – соціальні та технічні. При цьому необхідно пам'ятати про те, що під технічними нормами розуміються всі несоціальні норми (екологічні, біологічні та інші). Правознавці не займаються технічними нормами – це не їхнє завдання. Але їм потрібно чітко відрізнити технічні норми від соціальних, встановити особливості, відмінності та об'єктивні критерії. Слід також враховувати, що деякі технічні норми знаходять своє закріплення в

правових актах і тоді вони стають техніко-правовими. Необхідно також перелічити види соціальних норм, дати їх визначення, критерії поділу за видами.

Друге питання передбачає детальний аналіз норми права – первинного елемента системи права. Слід надати визначення поняття норми права, розкрити її основні ознаки, пояснюючи кожен з них на конкретних прикладах. В рамках відповіді на це питання необхідно також визначити, чим обумовлена провідна роль норми права в механізмі соціального регулювання. Характеристика системності, загальної обов'язковості, формальної визначеності, забезпеченості владою держави, нормативності та інших ознак досягається поясненням їх внутрішньої суті з відповідними прикладами та порівняннями.

Предметом цього питання є структура норми права. Необхідно, перш за все, висвітлити так звану «класичну структуру норми права», що складається з гіпотези, диспозиції та санкції, дати визначення кожного з цих елементів та їх класифікацію. Після цього бажано розглянути приклади різноманітних норм права, що містять лише два, а подекуди й один елемент з трьох. Бажано визначити взаємозв'язок між структурою норми права та галуззю права, до якої вона відноситься.

В межах цього заняття необхідно надати детальну класифікацію норм права за різними критеріями (галуззю права, суб'єктом встановлення, терміном дії тощо). Кожен з різновидів має підкріплюватися конкретними прикладами. Відповідь на це питання має сприяти усвідомленню усього різноманіття норм права та їх ролі в механізмі правового регулювання.

При вивченні третього питання слід виходити з того, що стаття нормативно-правового акту – це форма вираження правової норми. Стаття конкретного закону може містити частину норми або навіть частину її структурного елемента. Існують наступні способи викладу правової норми в статтях нормативних актів: прямий, відсильний, бланкетний. Потрібно на конкретних прикладах розкрити зміст кожного з зазначених способів викладу.

Термінологічні завдання

Засвоїте визначення таких понять: норма, соціальні норми, норми моралі, норми-звичаї, релігійні норми, корпоративні норми, норма права, структура норми права, диспозиція, гіпотеза, санкція, способи викладу норми права у статтях нормативних актів.

Творчі та практичні завдання

1. *Складіть схеми:*

А) Види правових норм.

Б) Структура норми права.

В) Класифікація гіпотез, диспозицій, санкцій: критерії та види.

2. Ознайомтеся з наведеними нижче положеннями та визначте їх належність до основних видів соціальних норм. Відповіді запишіть у таблицю.

Основні види соціальних норм				
<i>норми права</i>	<i>норми моралі</i>	<i>норми релігії</i>	<i>норми звичаї</i>	<i>корпоративні норми</i>

1. «Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом».

2. «Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де скарб твій, там буде й серце твоє!»

3. «Для створення атмосфери любові, важливо частіше цілувати своїх рідних і близьких. Бажано цілувати дітей мінімум два рази на день - вранці, коли вони прокинулися, ввечері – перед сном. Також важливо бажати всім рідним на добраніч перед нічним сном і доброго ранку, прокинувшись».

4. «Основною метою профспілкової організації студентів є реалізація статутних цілей і завдань Профспілки з представництва та захисту індивідуальних і колективних соціально-економічних та інших, пов'язаних з навчанням, прав та інтересів студентів – членів Профспілки – при взаємодії з адміністрацією ВНЗ, його представниками, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими та іншими організаціями ВНЗ».

5. «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки».

6. «Індійське суспільство розділене на соціальні касти, тому до питання укладення шлюбу там підходять вкрай незвично. Батько сімейства повинен сам вибрати майбутнього нареченого для доньки, її віддавали заміж тільки за представника своєї соціальної касти. Пишне святкування весілля – це скоріше обов'язок, ніж бажання. Наречена традиційно мала надати придане».

7. «Гуманні відносини та взаємна повага між людьми: людина людині друг, товариш і брат».

8. «Членом партії може бути тільки громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах і який визнає програмні документи партії, виконує вимоги Статуту, сплачує членські внески і бере участь в діяльності однієї з партійних організацій» (зі Статуту ПП «Батьківщина»).

3. *Вирішіть тест з однією правильною відповіддю:*

Структура класичної норми права включає:

- а) гіпотеза, диспозиція, санкція;
- б) гіпотеза, диспозиція, санація;
- в) гіпотеза, диспозиція.

4. *Визначте елементи правової норми в таких прикладах:*

- 1) у разі видання державним чи іншим органом акта, який не відповідає його компетенції або вимогам законодавства, підприємець має право звернутися до суду або господарського суду із заявою про визнання такого акта недійсним;
- 2) за прострочення поставки або недопоставку продукції постачальник сплачує покупцеві неустойку в розмірі 8% вартості не поставленої в строк продукції;
- 3) громадянин, який увійшов в тролейбус, зобов'язаний придбати квиток, в іншому випадку він буде оштрафований за безквитковий проїзд.

5. *Із запропонованих тверджень оберіть ті, що, на Вашу думку, є правильними:*

- а) норми права є видом соціальних норм;
- б) гіпотеза – це структурна частина норми права, що передбачає саму поведінку суб'єкта права;
- в) норми принципи – це імперативні норми;
- г) норми права та норми моралі мають єдину основу.

6. *На які види юридичних норм за характером диспозиції (які зобов'язують, які дозволяють, забороняють) поділяються наведені дії громадян?*

- 1) плата за проїзд у транспорті;
- 2) отримання студентами стипендії;
- 3) жорстоке поводження з тваринами;
- 4) подача особою позову до суду;
- 5) зловживання владою службовою особою;
- 6) купівля в магазині продуктів харчування.

7. *Визначте кількість норм, що містяться в зазначених статтях нормативних правових актів, а також їх видову належність залежно від класифікаційних підстав (за функціями права, за галузями права, за методом регулювання, за характером диспозиції).*

Стаття 92 Сімейного Кодексу України. Право на укладення шлюбного договору

1. Шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям.

2. На укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

2. Стаття 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Дрібне хуліганство

Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, –

тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

3. Стаття 135 Кримінально-процесуального кодексу України. Порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні

1. Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою.

2. У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

4. Стаття 139 Кримінально-процесуального кодексу України. Наслідки неприбуття на виклик

1. Якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, який був у встановленому цим Кодексом порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі:

від 0,25 до 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора;

від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

8. *Визначте спосіб викладу правових норм в наступних статтях нормативно-правових актів.*

Стаття 307 Цивільного кодексу України. Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок

1. Фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи

відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру.

2. Фізична особа, яка погодилася на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, може вимагати припинення їх публічного показу в тій частині, яка стосується її особистого життя. Витрати, пов'язані з демонтажем виставки чи запису, відшкодовуються цією фізичною особою.

3. Знімання фізичної особи на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом.

2. Стаття 140 Кримінальний кодекс України. Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником

1. Невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого, -

карається позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

9. Використовуючи Цивільний кодекс і Кримінальний кодекс України, а також інші нормативно-правові акти, *наведіть приклади видів норм права.*

10. *Охарактеризуйте* структуру не менше двох статей Цивільного кодексу України та двох статей Особливої частини Кримінального кодексу України.

Теми рефератів

1. Ознаки норми права як класичної моделі нормативного припису.
2. Корпоративні норми, їх особливості та значення.
3. Право та релігійні норми.
4. Діалектична єдність соціальних норм.
5. Вітчизняні погляди на структуру норми права
6. Співвідношення норм права і принципів права.
7. Об'єктивність права: гіпотеза та сприйняття.

Питання для самоконтролю

1. Що таке норма права?
2. Які ознаки норми права?
3. Чим відрізняється норма права від інших соціальних норм?
4. З яких елементів складається норма права?
5. Що таке санкція правової норми?
6. За якими критеріями класифікуються правові норми?
7. Які норми називаються галузевими?

8. Які норми називаються диспозитивними? імперативними?
9. Які способи викладу правових норм існують?
10. Що таке бланкетний спосіб викладу правових норм?

Основна література

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.
2. Наливайко, Л.Р. (ред.), Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: Хай-Тек Прес, 296 с.
3. Петришин О.В. (ред.) (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.
4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.
5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича; Рута, 631 с.
6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.
7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Нормативно-правові акти

1. Rada.gov.ua, (2014). *Конституція України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 13 May 2024].
2. Rada.gov.ua, (1984). *Кодекс України про адміністративні правопорушення* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [Accessed 13 May 2024].
3. Rada.gov.ua, (2001). *Кримінальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [Accessed 13 May 2024].
4. Rada.gov.ua, (2002). *Сімейний Кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [Accessed 13 May 2024].
5. Rada.gov.ua, (2003). *Цивільний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [Accessed 13 May 2024].
6. Rada.gov.ua, (2012). *Кримінальний процесуальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [Accessed 13 May 2024].

Додаткова література

1. Бідзіля, В. (2022). Відповідність моральним нормам як вимога до змісту нормативно-правового акта. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*,

[online] 74, 3–11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2022_74_3 [Accessed 13 May 2024].

2. Доценко, О. Л. (2021). Лінгвістична експертиза законопроектів як запорука якості норм права. *Закарпатські філологічні студії*, [online] 20(1), с. 15–21. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2021_20\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2021_20(1)_4) [Accessed 13 May 2024].

3. Дояр, Є. В. (2021). Норми права: до питання про ретроспективні та сучасні тенденції розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, [online] 67, с. 350–354. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_67_68 [Accessed 13 May 2024].

4. Кантор, Н. Ю. (2023). Теоретико-правові засади визначення структури адміністративно-правової норми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, [online] 78(2), с. 43–48. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_78\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_78(2)_8) [Accessed 13 May 2024].

5. Кантор, Н. Ю. (2023). Соціальні і правові цінності в процесі цілепокладання норм адміністративного права. *Правова держава*, [online] 51, с. 62–69. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2023_51_8 [Accessed 13 May 2024].

6. Козар, Ю. Ю. (2022). Релігійні норми у системі джерел права. *Соціально-гуманітарний вісник*, [online] 39, с. 4–9. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2022_39_3 [Accessed 13 May 2024].

7. Прийма, С. В. (2021). Норма права: загальнотеоретична характеристика. *Проблеми законності*, [online] 155, с. 51–68. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2021_155_6 [Accessed 13 May 2024].

8. Прокоп'єв, Р. Є. (2022). Співвідношення загальних та спеціальних норм у правовому регулюванні трудових відносин працівників транспорту. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*, [online] 2, с. 79–88. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2022_2_10 [Accessed 13 May 2024].

9. Риндюк, В. І. (2023). Норма права в контексті сучасних підходів до праворозуміння. *Правова держава*, [online] 34, с. 58–68. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2023_34_8 [Accessed 13 May 2024].

10. Ріяд, Т. (2022). Норми міжнародного права у внутрішньодержавних правових системах: деякі теоретичні та практичні аспекти. *Юридичний вісник*, [online] 6, с. 127–139. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2022_6_18 [Accessed 13 May 2024].

11. Хоменко, М. М. (2021). Визначення основних вимог до правових норм у процесі нормопроєктування. *Право України*, [online] 12, с. 64–73. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2021_12_9 [Accessed 13 May 2024].

12. Шевченко, Л. А. (2022). Принцип верховенства права як відображення взаємодії норм права та норм моралі. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право"*, [online] 35, с. 7–11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2022_35_3 [Accessed 13 May 2024].

Тема 4. СИСТЕМА ПРАВА ТА СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА

План

1. Система права: поняття та структура.
2. Галузь права: поняття та види.
3. Система законодавства та її співвідношення з системою права.
4. Систематизація законодавства.

Мета та завдання заняття

Ознайомити студентів з поняттям системи права, цілями та формами систематизації.

Схарактеризувати структурні елементи системи права, співвідношення системи права та системи законодавства.

Розкрити поняття інституту права, підгалузі права, законодавства.

Сформувати системне уявлення про галузі вітчизняного права, критерії розподілу права за галузями.

Вміти розмежовувати систему права та систему законодавства.

Удосконалювати вміння логічно мислити, навички усних виступів, підготовки рефератів та повідомлень, аргументованого діалогу, уміння сприймати чужу думку, безболісно відмовлятися від свого хибного погляду.

Виховувати переконаність у необхідності дотримання правових норм, непримиренність до протиправної поведінки.

Виробити уміння аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою.

Сприяти вихованню доброзичливості, людяності, тактовності.

Сформувати уміння використовувати набуті знання у практичному житті тощо.

Методичні рекомендації щодо вивчення теми

При ознайомленні з першим питанням студенту необхідно мати уявлення про систему як цілісність безлічі елементів, а також дати поняття системи права та виявити її структурні елементи. Встановлення структурних елементів системи права доцільно проводити, даючи їм характеристику. Базовими елементами системи права в юриспруденції заведено вважати галузь права, підгалузь права, інститут права та норму права.

Друге питання теми присвячено галузі права – відокремленій групі правових норм, що регулюють суспільні відносини певного роду. Необхідно розкрити поняття предмета правового регулювання як сфери суспільних відносин, на які впливають норми відповідних галузей права, та методу правового регулювання як сукупності прийомів і способів правового впливу на суспільні відносини. Слід докладніше зупинитися на характеристиці найбільш поширених методів – імперативного та диспозитивного.

Зазначене питання теми передбачає надання загальної характеристики

галузей вітчизняного права, серед яких заведено виділяти конституційне право, адміністративне право, кримінальне право, цивільне право, кримінально-процесуальне і цивільно-процесуальне право та ряд інших галузей. При характеристиці кожної з галузей права необхідно виділити предмет і метод регулювання та базове джерело галузі права.

Пристаючи до вивчення третього питання, необхідно мати на увазі, що в юридичній літературі терміни «право» і «законодавство» вживаються як синоніми. Проте дані поняття доцільно розглядати як тісно пов'язані, але все ж відносно самостійні категорії, які співвідносяться між собою як зміст і форма. Безумовно, як право, так і законодавство мають функціональну спільність, виступаючи як засіб регуляції та саморегуляції суспільних відносин. У зв'язку з цим з'ясування цього питання теми передбачає визначення поняття система законодавства та її структурних елементів.

Висвітлюючи четверте питання теми, слід розглядати систематизацію законодавства як діяльність, спрямовану на впорядкування та вдосконалення правових норм. Залежно від способу систематизації нормативних правових актів, який використовується в юридичній практиці, виділяють такі її форми: інкорпорацію і кодифікацію.

Необхідно схарактеризувати кожен із зазначених форм, виділити її ознаки й відмінності. Дослідження сутності кодифікації як особливої змістовної форми систематизації законодавства передбачає, що вона здійснюється шляхом перероблення та зведення в процесі нормотворення норм права, що містяться в різних нормативно-правових актах, в логічно узгоджену, побудовану на наукових принципах систему і створення на цій основі нового єдиного нормативно правового акта. При цьому слід звернути увагу на його особливе призначення як фундаменту нового законодавства, визначити його специфічні функції — упорядкування нормативно-правового масиву, усунення суперечностей у ньому, уніфікація правового категоріального апарату, забезпечення єдності термінологічно-мовного оформлення законодавчих актів тощо. На підставі дослідження цих функцій слід визначити місце кодифікованих актів в системі національного законодавства, навести приклади кодифікаційних актів.

Термінологічні завдання

Засвоїте визначення таких понять: система права, структура системи права, інститут права, підгалузь права, галузь права, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, імперативний метод, диспозитивний метод, матеріальне право, процесуальне право, публічне право, приватне право, система законодавства, нормативно-правовий припис, систематизація законодавства, інкорпорація, кодифікація.

Творчі та практичні завдання

1. *Складіть схеми:*

- А) Структура системи права.
- Б) Загальні ознаки системи права та їх характеристика.
- В) Основні галузі права: загальна характеристика.
- Г) Спільні та відмінні риси системи права та системи законодавства.
- Д) Співвідношення галузей права та законодавства.

2. *Визначте первинні елементи системи права.*

Яке значення для юридичної практики має їх класифікація?

3. *Що викликає потребу в угрупованні норм публічного і приватного права? Схарактеризуйте ці групи норм і виділіть критерії їх угруповання. У чому, на Вашу думку, полягає важливість виділення норм приватно-правового та публічно-правового характеру? Чи не зникає при цьому потреба галузевого угруповання?*

4. *Чим обумовлено угруповання норм матеріального і процесуального права? Які галузі права можна назвати матеріальними, а які процесуальними?*

5. *Назвіть три галузі права і виділіть в них не менше п'яти інститутів.*

6. *До яких галузей права належать такі правові інститути:*

- 1) інститут адміністративної відповідальності;
- 2) інститут матеріальної відповідальності;
- 3) інститут купівлі-продажу;
- 4) інститут кримінальної відповідальності;
- 5) інститут громадянства.

7. *До якої галузі права належать наведені правові норми.*

1) Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України.

2) Право громадян України на працю, – тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, – включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою.

3) Шлюбний вік для жінки та чоловіка встановлюється у вісімнадцять років.

4) Конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

5) Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку.

8. *Якою галуззю права регулюються такі відносини?*

1. Відносини у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності держави.
2. Закріплення основ державного і суспільного ладу, основ правового статусу особи, порядку формування та компетенції органів держави.
3. Визначення видів суспільно небезпечних діянь (злочинів) і покарань, які застосовуються до осіб, що їх вчинили.
4. Відносини, що виникають в процесі надходження і розподілу коштів державного бюджету.

9. *Дайте загальну характеристику кодифікованого нормативно-правового акта (за вибором студента).*

10. *Поділіть вказані галузі права на такі, що відносяться до публічного або приватного права:*

- конституційне право;
- сімейне право;
- кримінально-процесуальне право;
- фінансове право;
- цивільне право;
- трудове право;
- адміністративне право;
- господарсько-процесуальне право;
- кримінальне право;
- земельне право.

Галузі публічного права	Галузі приватного права

Теми рефератів

1. Приватне і публічне право: проблеми розмежування.
2. Галузі вітчизняного права: сучасний стан та перспективи розвитку.
3. Міжнародне та національне право.
4. Кодекс як результат кодифікації.
5. Інкорпорація як форма систематизації права.

Питання для самоконтролю

1. Які елементи утворюють систему права?
2. За яким критерієм норми права об'єднуються в інститути права і галузі права?
3. Що таке предмет правового регулювання?
4. Що таке метод правового регулювання?

5. Які галузі вітчизняного права відносяться до публічних?
6. Що означає поняття «законодавство» в широкому і вузькому сенсах?
7. Як співвідносяться між собою система права і система законодавства?
8. За якими принципами побудована система законодавства?
9. Для чого необхідна систематизація законодавства?
10. Чим інкорпорація відрізняється від кодифікації?

Основна література

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.
2. Наливайко, Л.Р. (ред.). Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: Хай-Тек Прес, 296 с.
3. Петришин О.В. (ред.) (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.
4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.
5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича: Рута, 631 с.
6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.
7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Нормативно-правові акти

1. Rada.gov.ua, (2014). Конституція України [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 15 May 2024].
2. Rada.gov.ua, (1971). Кодекс законів про працю України [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [Accessed 15 May 2024].
3. Rada.gov.ua, (2001). *Кодекс України про адміністративні правопорушення* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [Accessed 15 May 2024].
4. Rada.gov.ua, (1984). *Кримінальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [Accessed 15 May 2024].
5. Rada.gov.ua, (2003). *Цивільний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [Accessed 15 May 2024].
6. Rada.gov.ua, (2012). *Кримінальний процесуальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [Accessed 15 May 2024].

Додаткова література

1. Батанов, О. В. (2023). Предмет муніципального права як галузі права: дискусійні питання теорії. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 5, с.80–86. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2023_5_13 [Accessed 15 May 2024].
2. Добробог, Л. М. (2021). Комплексна екологічна галузь права в умовах глобалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, [online] 2, с. 14–20. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2021_2_4 [Accessed 15 May 2024].
3. Дудник, Р. М. (2023). Система права та правова система України в добу глобалістики (інтеграції). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, [online] 79(1), с. 40–46. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_79\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_79(1)_8) [Accessed 15 May 2024].
4. Земко, А. М. (2021). Про виникнення нових галузей в системі права України. *Право. Людина. Довкілля*, [online] 2, с. 6–12. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/IHE_2021_12_2_3 [Accessed 15 May 2024].
5. Іванченко, О. М. (2021). Сутність та юридична природа систематизації законодавства. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 4, с. 23–27. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2021_4_6 [Accessed 15 May 2024].
6. Ковальчук, І. В. (2024). Місце і роль транспортного права в системі права України. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 1, с. 43–50. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2024_1_8 [Accessed 15 May 2024].
7. Ніщимна, С. О. (2020). Бюджетне право як провідна підгалузь фінансового права. *Науковий вісник Сіверщини. Серія : Право*, [online] 3, с. 51–59. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/shssl_2020_3_6 [Accessed 15 May 2024].
8. Обушенко, Н. М. (2020). Суть і значення систематизації законодавства в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, [online] 4, с. 101–106. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2020_4_18 [Accessed 15 May 2024].
9. Петков, С. В. (2020). Систематизація та кодифікація законодавства: концептуальний вимір. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Право*, [online] 1, с. 6–12. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2020_1_2 [Accessed 15 May 2024].
10. Рибікова, Г. В. (2023). Поняття системи забезпечення якості законодавства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, [online] 1, с. 40–45. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2023_1_7 [Accessed 15 May 2024].

Тема 5. Джерела права

План

1. Поняття та види джерел права.
2. Нормативно-правові акти: поняття, ознаки та види.
3. Поняття, ознаки та види законів.
4. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття та види.
5. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.

Мета та завдання заняття:

Ознайомити студентів із поняттям джерел права, видами законів.

Схарактеризувати основні джерела права, стадії законодавчого процесу, види підзаконних нормативно-правових актів.

Розкрити поняття закону, дію нормативно-правових актів.

Сформувати системне уявлення про вищу юридичну силу закону, зворотну силу закону.

Удосконалювати вміння логічно мислити, навички усних виступів, підготовки рефератів та повідомлень, аргументованого діалогу, вміння сприймати чужу думку, безболісно відмовлятися від свого хибного погляду.

Виховувати переконаність у необхідності дотримання правових норм, непримиренність до протиправної поведінки.

Виробити уміння аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою.

Сприяти вихованню доброзичливості, людяності, тактовності.

Сформувати уміння використовувати набуті знання у практичному житті тощо.

Методичні рекомендації щодо вивчення теми

Як вже зазначалося, право є формально визначеним правилом поведінки, тобто знаходить своє закріплення в рамках певних форм. В межах цього заняття необхідно надати визначення джерела (форми) права у декількох аспектах (соціальному, генетичному та юридичному). Після цього слід перейти до стислої характеристики окремих джерел права, демонструючи різницю між ними та наводячи їх конкретні приклади. Слід розкрити неоднозначність підходу до визначення в юридичній літературі поняття джерела права. Завершити відповідь слід аналізом основних джерел права в Україні.

Так, відповідь на питання про правовий звичай передбачає формулювання цього поняття, розкриття його ознак, способів санкціонування звичаїв і умови їх застосування в окремих сферах публічного та приватного права. В Україні правові звичаї (зокрема, звичаї ділового обороту, звичаї торгового мореплавання, звичаї національної меншини, місцеві звичаї) мають статус додаткового джерела права та підтвердження цьому варто знайти в галузевому законодавстві (див. Цивільний, Сімейний та інші кодекси України).

Розкриваючи природу судового прецеденту, слід виходити з того, що ставлення до нього як до джерела права в англо-американській та інших правових сім'ях принципово відрізняється. Вся судова практика не визнається джерелом права, однак вона істотно впливає на механізм правового регулювання. На особливу увагу заслуговує практика Європейського Суду з прав людини, прецеденти якого визнаються джерелом права в усіх країнах, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини й основних свобод 1950 (в тому числі в Україні); прецеденти тлумачення конституційних судів і практика вищих судових інстанцій.

Висвітлюючи нормативно-правовий договір як джерело права, необхідно показати відмінність договорів з нормативним змістом від індивідуально-правових договорів і підкреслити значення нормативного договору як засобу децентралізованого правового регулювання. Нормативні договори поділяються на дві групи – міжнародні та внутрішньодержавні, кожна з яких вимагає детального розкриття й ілюстрації конкретними прикладами. Використовуючи Конституцію і Закон України «Про міжнародні договори України», можна перелічити умови, за наявності яких міжнародні договори стають частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Нормативно-правовий акт є основним джерелом права практично у всіх правових системах. Тому при відповіді на друге питання доречними будуть: ретельний аналіз ознак нормативного акта, його порівняння з іншими джерелами права і видами юридичних актів (актами застосування і тлумачення норм права), класифікація нормативних актів за юридичною силою, суб'єктами правотворчості, обсягом і характером дії, зовнішньою формою вираження тощо.

Розглядаючи третє питання даної теми, необхідно відзначити, що законотворчість – це вид державної діяльності, в результаті якої воля політичних сил, які перебувають при владі, отримує загальне зовнішнє вираження у вигляді закону. Розкривати це питання необхідно з акцентом на процедури прийняття законів – зі з'ясування організаційних засад і самого механізму законотворчого процесу.

Законотворчий процес складається з окремих стадій (етапів): стадії підготовки проєкту закону (попереднього формування державної волі), стадії розгляду і прийняття закону (діяльності правотворчого органу з розгляду і прийняття закону), стадії офіційного оголошення (опублікування) закону. Особливу увагу слід звернути на стадію підготовки проєкту закону. Першочергове завдання тут – виявлення суспільної потреби в необхідності наявності відповідного закону, а також аналіз фактичного стану правової регламентації тієї області життєдіяльності суспільства (економіки, політики, соціальної сфери), до якої відноситься підготовлений до прийняття закон. Це дозволить, перш за все, відповісти на питання: чи дійсно потрібно готувати новий проєкт закону або можна обмежитися внесенням змін і доповнень до вже чинних законів, що регулюють відносини в тій чи іншій сфері суспільного

життя. Причому заздалегідь повинні бути прораховані та можливі наслідки від прийняття запропонованого закону (економічні, соціальні, юридичні та ін.), на що також слід звернути увагу студентів при засвоєнні ними даної теми. Стадія розгляду і прийняття законопроекту також заслуговує детального вивчення. Хто має право внесення законопроектів у вищий представницький орган країни (правом законодавчої ініціативи)? Що таке «читання законопроекту» і скільки таких читань має бути? Яка процедура внесення та обговорення поправок до даного законопроекту? Всі ці та багато інших питань потребують детального розгляду.

Важливим при розгляді теми є питання щодо юридичної природи підзаконних нормативно-правових актів. Існування підзаконних нормативних актів у правовій системі зумовлено багаторівневою структурою самих суспільних відносин, що потребує як законодавчого врегулювання, так і вторинного, більш детального і більш конкретного нормативного регулювання з метою оперативного розв'язання питань в окремих сферах життєдіяльності суспільства. При розгляді підзаконного нормативного акта необхідно навести його визначення та проаналізувати основні ознаки.

При вивченні п'ятого питання необхідно проаналізувати дію нормативно-правових актів, тобто їх фактичний вплив на суспільні відносини, за трьома параметрами: а) часом вступу в силу; б) простором, на який його поширюється дія; в) колом осіб, які підпадають під вплив нормативно-правового акта. Для ілюстрації варто використовувати конкретний нормативно-правовий акт, наприклад, Конституцію України.

Термінологічні завдання

Засвоїте визначення таких понять: джерело права, правовий звичай, судовий прецедент, нормативно-правовий договір, нормативно-правовий акт, закон, вища юридична сила закону, законодавчий процес, підзаконний нормативно-правовий акт, дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб, зворотна сила закону.

Творчі та практичні завдання

1. *Чи відрізняються поняття «правотворення», «нормотворчість», «правотворчість», «закономотворчість»? В чому полягає призначення правотворчої діяльності держави? Хто здійснює такий вид діяльності?*

2. *Складіть схеми:*

- А) Різновиди форм (джерел права) та їх загальна характеристика.
- Б) Особливості правового прецеденту як форми права.
- В) Класифікація нормативно-правових договорів.
- Г) Види нормативних актів.
- Д) Класифікація законів та їх характеристика.

3. *Розташуйте наступні нормативні акти залежно від їх юридичної сили?*

- 1) Кодекс законів про працю;
- 2) Указ Президента України;
- 3) Закон про громадянство;
- 4) Рішення міської ради;
- 5) Правила внутрішнього трудового розпорядку підприємства.
- 6) Постанова Кабінету Міністрів;
- 7) Конституція України.

4. *Які з названих джерел права належать до законів?*

- 1) Постанова Верховної Ради України;
- 2) Конституція України;
- 3) Указ Президента України;
- 4) Сімейний кодекс України;
- 5) Розпорядження Кабінету Міністрів України.

5. *Оформите таблицю:*

суб'єкт правотворчості	назва нормативно-правового акта

6. Лебедев подав позов до готелю «Ювілейний» про стягнення вартості пальто, костюма й електробритви, які були викрадені у нього під час проживання в готелі. Готель заперечував проти позову, посилаючись на те, що Лебедев знаходився в загальному номері та відповідно до розпорядження адміністрації готелю повинен був здати свої речі в камеру зберігання, яка працює в готелі цілодобово. У зазначеному розпорядженні йдеться також, що адміністрація не несе відповідальності за пропажу з номерів готелю речей, які не були здані в камеру зберігання. Це розпорядження вивішено в готелі на видному місці, і Лебедев не міг не знати про правила, які встановлені в готелі.

Адвокат Лебедева звернув увагу суду на те, що розпорядження адміністрації готелю не є нормативним актом і суперечить Цивільному кодексу України, відповідно до якого готель відповідає за схоронність речей, внесених до готелю особою, яка проживає у ньому. Річ вважається такою, що внесена до готелю, якщо вона передана працівникам готелю або знаходиться у відведеному для особи приміщенні.

Представник готелю, своєю чергою, послався на п. 31 Правил проживання в готелях міста, затверджених міським головою, в якому сказано, що готель не відповідає за втрату речей, які не було здано на зберігання.

Яке рішення повинен винести суд?

7. Доберіть приклади з поточного законодавства України різних видів нормативно-правових актів:

- Основний Закон України –
- конституційний закон –
- кодифікований закон –
- поточний закон –
- підзаконний нормативно-правовий акт –
- локальний нормативний акт –

8. Визначте момент набрання чинності Законом України, в якому не вказано дату його вступу в силу, який опублікований в газеті «Урядовий кур'єр» 26.11.23 р.:

- 1) 07.12.23;
- 2) 26.11.23;
- 3) 27.11.23;
- 4) 06.12.23.

9. Ознайомтеся з наведеними правовими приписами та визначте загальний порядок вступу в силу нормативно-правових актів різних видів і джерела їх офіційного опублікування (оприлюднення).

- 1) частина 5 статті 94 Конституції України від 28.06.1996 р.;
- 2) Указ Президента України від 10.06.1997 р № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності»;
- 3) частина 5 статті 138, частини 1-2 статті 139 Закону України від 10.02.2010 р № 1861-VI «Про Регламент Верховної Ради України»;
- 4) частини 1, 2, 5 статті 52 Закону України від 27.02.2014 р № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України»;
- 5) пункти 5, 6, 7 статті 15 Закону України від 17.03.2011 р № 3166-VI «Про центральні органи виконавчої влади»;
- 6) частина 6 статті 41 Закону України від 09.04.1999 р № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації»;
- 7) частина 5 статті 59 Закону України від 21.05.1997 р № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні».

10. Заповніть таблицю:

види нормативно-правових актів	загальний порядок вступу в силу	джерела офіційного опублікування (оприлюднення)
Закони		
Укази Президента		
Постанови Верховної Ради		

Постанови Кабінету Міністрів		
Розпорядження Кабінету Міністрів		
Нормативні накази міністерств		
Нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій		
Нормативно-правові акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування		

Пояснить, чому умовою вступу в силу нормативно-правових актів є їх офіційне опублікування? Чи є джерелами офіційного опублікування в Україні офіційні сайти органів державної влади або органів місцевого самоврядування?

11. У Міський відділ освіти міста Лозова 05 травня 2024 року надійшов Наказ Міністерства освіти та науки України № 800 від 01 травня 2024 року.

З якого моменту даний наказ набирає законної сили в місті Лозова?

12. Устименко, який проживав в Бердичеві, вирішив позбутися від своєї тещі, яка налаштувала проти нього дружину. З метою вбивства тещі він таємно поклав в багажник її автомобіля саморобну бомбу з годинниковим механізмом. Вибух стався на території Польщі.

Визначте місце скоєння даного злочину. За кримінальним законом якої держави буде притягнутий Устименко до кримінальної відповідальності?

Теми рефератів

1. Генезис джерел (форм) вітчизняного права.
2. Нормативний договір як форма права.
3. Правовий звичай і проблеми його санкціонування.
4. Юридичний прецедент як форма права.
5. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України
6. Роль судової практики у формуванні права.
7. Співвідношення понять судового прецеденту та судової практики.
8. Кодифікаційні акти в правовій системі України: поняття, ознаки, властивості.

Питання для самоконтролю

1. Що означає поняття форми (джерела) права?
2. Яке співвідношення понять «форма» і «джерело» права?

3. Яке джерело права є найдавнішим?
4. Для якої правової сім'ї найбільш поширеною формою права є правовий прецедент?
5. За якими критеріями можна класифікувати нормативно-правові акти?
6. Як класифікуються нормативно-правові акти за юридичною силою?
7. Що означає дію нормативно-правових актів у часі?
8. Що мається на увазі під територією України?
9. Що таке пряма дія закону?
10. Чи має закон зворотню силу?

Основна література

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.
2. Наливайко, Л.Р. (ред.), Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: Хай-Тек Прес, 296 с.
3. Петришин О.В. (ред.) (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.
4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.
5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича: Рута, 631 с.
6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.
7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Нормативно-правові акти

1. Rada.gov.ua, (2014). *Конституція України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 16 May 2024].
2. Rada.gov.ua, (1984). *Кримінальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [Accessed 16 May 2024].
3. Rada.gov.ua, (2003). *Цивільний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [Accessed 16 May 2024].
4. Rada.gov.ua, (1997). Про місцеве самоврядування в Україні [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 16 May 2024].
5. Rada.gov.ua, (1999). *Про місцеві державні адміністрації* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> [Accessed 16 May 2024].

6. Rada.gov.ua, (2010). *Про Регламент Верховної Ради України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [Accessed 16 May 2024].
7. Rada.gov.ua, (2011). *Про центральні органи виконавчої влади* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> [Accessed 16 May 2024].
8. Rada.gov.ua, (2012). *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [Accessed 16 May 2024].
9. Rada.gov.ua, (2014). *Про Кабінет Міністрів України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [Accessed 16 May 2024].
10. Rada.gov.ua, (2017). *Про Конституційний Суд України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> [Accessed 16 May 2024].
11. Rada.gov.ua, (2023). *Про правотворчу діяльність* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> [Accessed 16 May 2024].
12. Rada.gov.ua, (1997). *Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97#Text> [Accessed 16 May 2024].

Додаткова література

1. Андрусів, Л. М. (2020). Засоби оприлюднення нормативно - правових актів. *Право і суспільство*, [online] 1, с. 3–8. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2020_1_3 [Accessed 16 May 2024].
2. Берназюк, О. О. (2023). Судовий прецедент у правовій системі України: сучасні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, [online] 80(1), с. 403–410. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_80\(1\)_62](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_80(1)_62) [Accessed 16 May 2024].
3. Бондаренко, Є. І. (2020). Переосмислення ролі та місця правового прецедента серед джерел права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, [online] 62, с. 26–29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2020_62_6 [Accessed 16 May 2024].
4. Дір, І. Ю. (2024). Процес імплементації acquis ЄС у національне законодавство України. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 1, с. 676–682. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2024_1_121 [Accessed 16 May 2024].
5. Єгоров, А. Є. (2022). Деякі питання застосування рішень Європейського Суду з прав людини у якості джерела права в Україні: особливості та проблеми. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*, [online] 2, с. 51–59.

Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2022_2_10 [Accessed 16 May 2024].

6. Любчик, О. А. (2020). Правовий прецедент – джерело права в Україні: так чи ні? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, [online] 3, с. 41–54. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2020_3_5 [Accessed 16 May 2024].

7. Мадіна, В. В. (2022). Судовий прецедент як джерело права в англо-американській правовій системі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: *Юридичні науки*, [online] 4, с. 83–88. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2022_4_13 [Accessed 16 May 2024].

8. Медвідь, А. Б. (2023). Конституційні метаморфози: аналіз процедур внесення змін до Основного Закону у контексті глобальних трансформацій. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 6, с. 142–147. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2023_6_26 [Accessed 16 May 2024].

9. Новікова, М. В. (2021). Загальнотеоретичні підходи до визначення поняття «джерела права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, [online] 2, с. 71–75. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2021_2_15 [Accessed 16 May 2024].

10. Оніщенко, Н. М. (2023). Джерела права: сутнісні характеристики у світлі розвитку сучасної правотворчості. *Grail of Science*, [online] 33, с. 110–120. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/grsc_2023_33_18 [Accessed 16 May 2024].

11. Панфьорова, М. А. (2021). Еволюція нормативно-правового акта в системі джерел права України IX – XIX ст. *Актуальні проблеми правознавства*, [online] 2, с. 57–62. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2021_2_10 [Accessed 16 May 2024].

12. Сидоренко, О. О. (2020). Нормативно-правовий акт як вид правового акту. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: *Юридичні науки*, [online] 11(2), с. 93–99. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2020_11\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2020_11(2)_15) [Accessed 16 May 2024].

13. Суходубова, І. В. (2020). Окремі питання розгляду судової практики як джерела права в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: *Юридичні науки*, [online] 5, с. 104–111. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2020_5_16 [Accessed 16 May 2024].

Тема 6. Правовідносини

План

1. Поняття, ознаки та види правовідносин.
2. Структура (склад) правовідносин.
3. Суб'єкти правових відносин, їх види. Правосуб'єктність.
4. Юридичні факти: поняття та класифікація

Мета та завдання заняття

Ознайомити студентів із поняттям правовідношення та його ознаками, поняттям й ознаками юридичної особи.

Схарактеризувати види правовідносин, юридичний зміст правовідносин, види суб'єктів правовідносин.

Розкрити поняття об'єкта правовідносин, правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб, юридичних фактів.

Сформувати системне уявлення про структуру правовідносин, суб'єктивне право, юридичний обов'язок.

Вміти розмежовувати поняття «суб'єкт правовідносин» і «суб'єкт права».

Удосконалювати вміння логічно мислити, навички усних виступів, підготовки рефератів та повідомлень, аргументованого діалогу, вміння сприймати чужу думку, безболісно відмовлятися від свого хибного погляду.

Виховувати переконаність у необхідності дотримання правових норм, непримиренність до протиправної поведінки.

Виробити уміння аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою.

Сприяти вихованню доброзичливості, людяності, тактовності.

Сформувати уміння використовувати набуті знання у практичному житті тощо.

Методичні рекомендації щодо вивчення теми

Категорія «правові відносини» – одна з ключових в теорії права. Вирішальна конститутивна риса правовідношення полягає в тому, що воно висвітлює особливий суспільний зв'язок між особами, зв'язок через їх права й обов'язки.

Розгляд першого питання теми слід почати з визначення поняття «правові відносини». Характеризуючи цю правову категорію, необхідно відзначити властивості, що відрізняють їх від інших видів суспільних відносин, їх призначення та місце, яке вони займають в механізмі правового регулювання. Класифікацію правових відносин можна провести за наступними критеріями: за предметом правового регулювання, за кількістю учасників, за розподілом їх прав і обов'язків, за тривалістю в часі тощо.

Друге питання теми присвячено структурі правовідносин. Студенту необхідно висвітлити основні підходи до складу правовідносин, що склалися в сучасній юридичній науці, поняття фактичного і юридичного складу правовідносин. Необхідно визначити елементи юридичного складу правовідносин, серед яких: суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин, а також їх зміст, який складають суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин. До складу правовідносин примикають підстави їх виникнення, до яких відносяться норма права, правосуб'єктність і юридичний факт.

При розгляді зазначеного питання необхідно з'ясувати, що являють собою об'єкти правовідносин і класифікувати їх. Коло можливих об'єктів правовідносин визначається законом. Серед них: засоби виробництва, предмети споживання, результати духовної творчості, особисті немайнові блага, поведінка певних суб'єктів, гроші та цінні папери та ін. Наступна частина питання стосується змісту правових відносин, тобто прав і обов'язків їх учасників. При цьому слід розмежовувати юридичний і фактичний зміст правових відносин. Юридичний зміст включає всі права та обов'язки суб'єктів права, передбачені нормою права; а фактичний – тільки ті реальні права й обов'язки, якими наділені конкретні суб'єкти.

У третьому питанні слід визначити коло суб'єктів правових відносин (фізичні та юридичні особи, територіальні та національні спільноти, Українська держава). Більш докладно необхідно зупинитися на питанні про правоздатність та дієздатність суб'єктів права: визначити поняття правоздатності та дієздатності та показати їх співвідношення, а також його особливості при характеристиці правового становища організацій. Для ілюстрації відповідних теоретичних положень необхідні конкретні приклади.

При вивченні четвертого питання слід дати визначення і характеристику юридичних фактів – конкретних життєвих обставин, на підставі яких виникають, змінюються і припиняються правові відносини. Класифікуючи юридичні факти залежно від юридичних наслідків, наявності волі суб'єкта та іншими критеріями, обов'язково необхідно навести відповідні приклади.

Термінологічні завдання

Засвоїте визначення таких понять: правові відносини, структура правовідносин, об'єкт правовідносин, зміст правовідносин, суб'єктивне право, юридичний обов'язок, суб'єкт правовідносин, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, юридична особа, юридичний факт, юридичні акти, юридичні вчинки.

Творчі та практичні завдання

1. *Складіть схеми:*

- А) Зміст правовідносин.
- Б) Характерні ознаки правовідносин.
- В) Юридичні факти та їх класифікація.
- Г) Види правових відносин.
- Д) Структура правовідносин.

2. *Письмова робота:*

- 1) Наведіть приклад правовідносин, розписавши їх за елементами (суб'єкт, об'єкт і зміст);
- 2) наведіть приклади юридичних фактів за кожним їх видом.

3. *Коли настає правоздатність громадянина?*

- 1) з дня народження;
- 2) після отримання паспорта;
- 3) з дня повноліття;
- 4) з моменту влаштування на роботу.

4. *Коли настає дієздатність громадянина?*

- 1) з дня народження;
- 2) після отримання паспорта;
- 3) з дня повноліття.
- 4) з моменту влаштування на роботу.

5. *Проаналізуйте наступне положення:*

Правоздатністю різного ступеня володіють усі громадяни. Чи не свідчить таке правило про те, що рівний обсяг суб'єктивних прав є у кожного громадянина? Назвіть ознаки, які дозволяють розмежувати поняття суб'єктивного права і правоздатності.

6. Подружжя Івченко, вирішивши розірвати шлюб, склали письмову угоду про те, що чоловік не претендуватиме на розділ квартири, покине Харків і буде постійно проживати зі своєю матір'ю в Дніпрі. Жінка, зі свого боку, зобов'язалася не вступати в новий шлюб до закінчення інституту їх дочкою – студенткою першого курсу. За посвідченням досягнутої угоди Івченко звернулися до нотаріуса. Останній відмовився засвідчити угоду, як таку, що, на його думку, суперечить законодавству.

Чи правий нотаріус?

7. До шестирічного Бориса Орлова перейшли у спадок від дідуся квартира і дача. У зв'язку з майбутнім переїздом в інше місто батьки Бориса вирішили продати квартиру одному з товаришів по службі батька, а дачу подарувати двадцятирічному брату Бориса, який зі своєю сім'єю проживав неподалік і виїжджати з міста не збирався. Оскільки такі договори дарування і купівлі-продажу підлягають державній реєстрації, батьки Бориса звернулися до юридичної фірми з проханням оформити всі необхідні документи для їх державної реєстрації.

Як повинні діяти працівники юридичної фірми?

8. *Чи можна обмежити дієздатність фізичної особи? Чи можна обмежити правоздатність фізичної особи? Назвіть відомі Вам приклади такого роду обмежень: соціальних і правових.*

9. Дайте характеристику елементів правовідносини, що виникають після здійснення наступних юридичних фактів:

- 1) абітурієнт Петров склав вступні іспити та наказом ректора зарахований студентом університету;
- 2) Серьогін прийнятий на роботу економістом планово-економічного відділу заводу.

10. До яких видів юридичних фактів відносяться:

- 1) руйнування будинку Іванових в м Куп'янську під час урагану;
- 2) хуліганська поведінка Шевченка в транспорті;
- 3) отримання вищої освіти Петрової;
- 4) вихід на пенсію Петренко;
- 5) перехід вулиці на зелене світло світлофора.

11. Знайдіть в оповіданні Василя: правовідносини, юридичні факти, юридичні дії, юридичні вчинки, правомірні і протиправні дії.

Василь спізнився на першу пару і, щоб виправдатися, розповів, що вчора його сім'я святкувала день народження бабусі, який виповнилося 60 років. Увечері вдома зібралися рідні та друзі привітати іменинницю. Василь написав вірш, який він присвятив бабусі. За столом багато говорили, що бабусі вже час оформляти пенсію. Розійшлися пізно, тому Василь проспав. Він дуже поспішав до університету, і тому вирішив перейти вулицю на червоне світло. Його зупинив поліцейський і зробив попередження. Біля воріт інституту Василь знайшов загублену кимось теку. Тому він повернувся до поліцейського і віддав йому теку. В кінцевому підсумку він запізнився на 20 хвилин.

Теми рефератів

1. Правові відносини: особливість розуміння категорії.
2. Поняття і структура юридичного обов'язку.
3. Поняття і структура суб'єктивного права.
4. Співвідношення понять суб'єктивне право і воля.

Питання для самоконтролю

1. Чи всі суспільні відносини є правовими?
2. Які ознаки правовідносин як особливого виду суспільних відносин?
3. Що таке склад правових відносин?
4. Що означає поняття «фізична особа»? «юридична особа»?
5. Як ви розумієте поняття «правосуб'єктність»?
6. Які особи визнаються обмежено дієздатними? недієздатними?
7. Що належить до об'єктів правовідносин?
8. У чому полягає зміст правових відносин?
9. Які критерії класифікації правовідносин?
10. За якими критеріями класифікуються юридичні факти?

Основна література

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.
2. Наливайко, Л.Р. (ред.), Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: Хай-Тек Прес, 296 с.
3. Петришин О.В. (ред.) (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.
4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.
5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича: Рута, 631 с.
6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.
7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Нормативно-правові акти

1. Rada.gov.ua, (1984). *Кримінальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [Accessed 17 May 2024].
2. Rada.gov.ua, (2002). *Сімейний Кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [Accessed 17 May 2024].
3. Rada.gov.ua, (2003). *Цивільний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [Accessed 17 May 2024].

Додаткова література

1. Гуйван, П. (2022). Юридичні факти і цивільно-правові строки: порівняльна характеристика. *Юридичний вісник*, [online] 2, с. 30–37. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2022_2_6 [Accessed 17 May 2024].
2. Гусарєв, С. Д. (2020). Сучасні виміри категорії правосуб'єктності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, [online] 87, с. 159–162. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2020_87_16 [Accessed 17 May 2024].
3. Донченко, О. (2022). Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. *Юридичний вісник*, [online] 2, с. 131–138. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2022_2_19 [Accessed 17 May 2024].
4. Логойда, В. (2023). Вплив адміністративної компетенції на цивільно-процесуальну правосуб'єктність органів влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, [online] 76(2), с. 64–68. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_76\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_76(2)_12) [Accessed 17 May 2024].
5. Маркін, А. О. (2021). Правовий статус та трудова правосуб'єктність в науці трудового права. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. *Серія: Право*, [online] 64, с. 185–188. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_64_37 [Accessed 17 May 2024].

6. Нестерцова-Собакарь, О. В. (2022). До питання про правоздатність та дієздатність сторін та повірених за Статутом цивільного судочинства 1864 року. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. [online] 4, с. 89–94. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2022_4_15 [Accessed 17 May 2024].

7. Піляк, Н. І. (2-20). Цивільна процесуальна правосуб'єктність малолітніх і неповнолітніх осіб як учасників цивільної справи. *Теорія і практика правознавства*, [online] 2, с. 38–46. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2020_2_10 [Accessed 17 May 2024].

8. Рассомахіна, О. А. (2022). Трудові правовідносини в умовах воєнного стану: законодавчі зміни та напрями правового регулювання. *Економіка і управління*, [online] 4, с. 127–138. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econupr_2022_4_16 [Accessed 17 May 2024].

9. Ромась, М. (2020). Цивільна правосуб'єктність держави Україна як учасника договірних цивільних правовідносин. *Evropský politický a právní diskurz*, [online] 6, с. 277–282. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpopr_2020_7_6_36 [Accessed 17 May 2024].

10. Самофалов, Л. П. (2020). Правореалізація та правовідносини: лінії взаємозв'язку. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*, [online] 3, с. 21–30. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/shssl_2020_3_4 [Accessed 17 May 2024].

11. Цьомра, В. Ю. (2020). Особливості окремих складних форм правосуб'єктності юридичних осіб. *Правничий вісник Університету «КРОК»*, [online] 38, с. 100–107. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2020_38_14 [Accessed 17 May 2024].

12. Чалий, Ю. І. (2021). Правосуб'єктність юридичних осіб: окремі проблемні аспекти. *Право і Безпека* [online] 4, с. 149–155. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2021_4_17 [Accessed 17 May 2024].

Тема 7. Правомірна поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність

План

1. Поняття та види правової поведінки. Правомірна поведінка.
2. Правопорушення: поняття та види.
3. Склад правопорушення: поняття й елементи.
4. Поняття та підстави юридичної відповідальності. Види юридичної відповідальності.

Мета та завдання заняття

Ознайомити студентів із поняттям правової поведінки та її ознаками, видами правової поведінки.

Схарактеризувати правомірну поведінку, ознаки правопорушення.

Розкрити елементи складу правопорушення, підстави юридичної відповідальності.

Сформувати системне уявлення про види правопорушень, юридичну відповідальність, види юридичної відповідальності.

Вміти розмежовувати поняття «правопорушення» та «склад правопорушення».

Удосконалювати вміння логічно мислити, навички усних виступів, підготовки рефератів та повідомлень, аргументованого діалогу, вміння сприймати чужу думку, безболісно відмовлятися від свого хибного погляду.

Виховувати переконаність у необхідності дотримання правових норм, непримиренність до протиправної поведінки.

Виробити уміння аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою.

Сприяти вихованню доброзичливості, людяності, тактовності.

Сформувати уміння використовувати набуті знання у практичному житті тощо.

Методичні рекомендації щодо вивчення теми

Ознайомлення з першим питанням теми необхідно розпочати з розгляду поняття правової поведінки як різновиду нормативної поведінки суб'єкта права і розкрити такі його ознаки, як: соціальна значущість; підконтрольність свідомості та волі особи (психологічна характеристика); юридична визначеність (регламентованість державою); контрольованість з боку держави; наявність певної форми юридично значущого вчинку; здатність викликати юридичні наслідки. Слід визначити місце правової поведінки в механізмі правового регулювання, а також вказати її види, якими є: правомірна поведінка, протиправна поведінка (правопорушення), а також об'єктивно протиправне діяння та зловживання правом. Необхідно підкреслити, що правомірна поведінка є корисною для самого суб'єкта та суспільства в цілому. Поведінка, яка відповідає приписам правових норм, розподіляється на види залежно від ставлення до неї держави та самого суб'єкта, від зовнішнього прояву та інших факторів. Відповідь слід проілюструвати прикладами правомірної поведінки.

У другому питанні слід проаналізувати визначення правопорушення, усвідомивши його соціально-політичні ознаки: суспільна небезпека, протиправність, вина, застосування покарання. Визначивши критерій розподілу правопорушень на проступки (конституційні, цивільні, адміністративні, дисциплінарні) і злочини, доцільно ознайомитись з відповідними положеннями Цивільного та Кримінального кодексів України, а також Кодексів законів про працю та адміністративні правопорушення.

Третє питання передбачає детальний аналіз обов'язкових елементів юридичного складу правопорушення: об'єкт (загальний, родовий, безпосередній), об'єктивна сторона (діяння, його шкідливі наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками), суб'єкт (фізична або юридична особа) і суб'єктивна сторона (психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння і його шкідливих наслідків) правопорушення. Для повної відповіді на дане питання необхідно проаналізувати склад конкретного правопорушення.

Оскільки вчинення діяння, яке містить склад правопорушення, є фактичною підставою юридичної відповідальності, доречно визначити її поняття, з'ясувати функції (штрафна, правовідновлювальна, превентивна), принципи (законності, справедливості, доцільності, невідворотності), види (конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна) юридичної відповідальності.

В межах четвертого питання слід проаналізувати визначення юридичної відповідальності. Аналізуючи юридичну відповідальність, необхідно усвідомити, що юридична відповідальність є необхідною умовою впливу на правопорушника з метою недопущення вчинення правопорушень надалі як цією, так і іншими особами. Слід дати визначення юридичної відповідальності, перерахувати її ознаки, після чого перейти до її класифікації за такими критеріями, як зміст санкції, форма здійснення, галузева ознака тощо.

Мета юридичної відповідальності – вияв її соціальної необхідності та ефективності. Необхідно зазначити, що юридична відповідальність перш за все існує з метою охорони суспільного ладу. Поряд з цим охорона демократичного правопорядку не єдина мета юридичної відповідальності. Мета юридичної відповідальності своєю чергою визначає її функції.

Студенти повинні розуміти, що існування різних видів правопорушень передбачає і поділ ретроспективної юридичної відповідальності на самостійні види. Головним критерієм поділу юридичної відповідальності на окремі види виступає галузева належність норм права, яка передбачає санкції за скоєне правопорушення. Виділяють такі види юридичної відповідальності: конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та матеріальна. Слід схарактеризувати кожен з видів юридичної відповідальності.

Термінологічні завдання

Засвоїте визначення таких понять: правова поведінка, зловживання правом, правомірна поведінка, маргінальна поведінка, правопорушення, злочин, проступок, склад правопорушення, об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона правопорушення, суб'єкт правопорушення, суб'єктивна сторона правопорушення, вина, умисел, необережність, осудність, юридична відповідальність, цілі юридичної відповідальності, підстава юридичної відповідальності.

Творчі та практичні завдання

1. *Наведіть приклади* правомірної поведінки та класифікуйте їх.

2. *Складіть схеми:*

- А) Види правомірної поведінки.
- Б) Ознаки та склад правопорушення.
- В) Ознаки правової поведінки.
- Г) Причини вчинення правопорушень.
- Д) Юридичний склад правопорушення.

3. *Проаналізуйте склад* конкретного правопорушення (за вибором студента).

4. *Визначте вид юридичної відповідальності:*

- а) Громадянин Н. був звільнений за статтею 40 КЗпП за появу на роботі в нетверезому стані.
- б) Громадянин Н. повинен відшкодувати вартість зіпсованої їм деталі через те що шкода була заподіяна їм в нетверезому стані.
- в) За непостачання продукції окремих видів, що входять в асортимент, фірма А. сплатила фірмі Б. встановлену договором поставки неустойку.
- г) Громадянин В. був позбавлений права керування транспортними засобами за керування автомобілем у нетверезому стані.
- д) За умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження громадянину П. громадянин Д. був позбавлений волі на 1 рік.

5. *Які ознаки є характерними для правопорушення?*

- 1) умисел;
- 2) необережність;
- 3) винність;
- 4) обґрунтованість.

6. *Визначте, в якому випадку відбувається правопорушення:*

- 1) громадянин А., захищаючись від озброєного нападу, заподіяв тяжкі тілесні ушкодження одному з нападників;
- 2) громадянин Б. відмовився брати участь в голосуванні під час виборів Президента України;
- 3) громадянин В. був учасником мітингу протесту проти прийняття нового закону Верховною Радою України;
- 4) громадянин Г. відмовився платити податок, посилаючись на фінансові труднощі.

7. Чим відрізняються один від одного такі правопорушення?

- 1) крадіжка державного майна;
- 2) викид забруднюючих речовин в атмосферу з перевищенням допустимих нормативів;
- 3) запізнення на роботу;
- 4) виготовлення бракованої продукції через недбалість;
- 5) порушення підприємством-постачальником термінів поставки продукції підприємству-покупцеві.

8. Чи можна вважати правопорушенням думки, почуття, переконання, погляди, які не збігаються зі змістом джерел права?

Розкрийте співвідношення між аморальним вчинком і правопорушенням? Чи можуть вважатися протиправні діяння правопорушенням, якщо вони не передбачені нормативно-правовим приписом?

9. М. дізнався, що С. збирає гроші для покупки автомобіля та зберігає їх вдома. Своему приятелю М. повідомив, що збирається ці гроші вкрасти. Через два дні М. і його приятель посварилися, і останній повідомив органи поліції про намір М.

Чи може за це М. нести відповідальність за КК України?

10. Розкрийте зміст наступної фрази римських юристів: «Без закону немає ні злочину, ні покарання».

Яка найважливіша ознака правопорушення сформульована в цих словах?

11. К. був засуджений за ст. 185 КК України за те, що він спільно з іншими особами, засудженими за цією ж справою, неодноразово брав участь у квартирних крадіжках. Відповідно до долученої до справи копії свідоцтва про народження К., під час скоєння останньої крадіжки йому виповнилося 13 років 11 місяців і 6 днів.

Чи правильно був засуджений К.?

Тематичні реферати

1. Проблема стимулювання правомірної поведінки.
2. Співвідношення соціально-небезпечної і соціально-шкідливої поведінки.
3. Розуміння соціально-нейтрального поведінки.
4. Зловживання правом.
5. Обставини, що обтяжують і пом'якшують юридичну відповідальність.
6. Юридична відповідальність і державний примус.

Питання для самоконтролю

1. Як ви розумієте поняття «правомірна поведінка»? Наведіть приклади.
2. Що таке правопорушення і які його ознаки?
3. Які правопорушення називаються злочинами?
4. З яких елементів складається правопорушення?
5. Яка фізична особа є неосудною?
6. У чому відмінність злочинів від проступків?
7. Які види юридичної відповідальності існують?
8. Що є підставою юридичної відповідальності?
9. Що означає особистий характер юридичної відповідальності? Чи є винятки з цього правила?
10. Які функції виконує юридична відповідальність?

Основна література

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.
2. Наливайко, Л.Р. (ред.), Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: Хай-Тек Прес, 296 с.
3. Петришин О.В. (ред.). (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.
4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.
5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича; Рута, 631 с.
6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.
7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Нормативно-правові акти

1. Rada.gov.ua, (2014). *Конституція України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 19 May 2024].
2. Rada.gov.ua, (1971). *Кодекс законів про працю України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [Accessed 19 May 2024].
3. Rada.gov.ua, (2001). *Кодекс України про адміністративні правопорушення* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [Accessed 19 May 2024].
4. Rada.gov.ua, (1984). *Кримінальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [Accessed 19 May 2024].

5. Rada.gov.ua, (2003). *Цивільний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [Accessed 19 May 2024].

6. Rada.gov.ua, (2012). *Кримінальний процесуальний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [Accessed 19 May 2024].

Додаткова література

1. Битяк, Ю. П. (2020). Адміністративна відповідальність та адміністративне правопорушення. *Проблеми законності*, [online] 151, с. 87–100. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2020_151_9 [Accessed 19 May 2024].

2. Білозоров, Є. В. (2021). Методологічні аспекти співвідношення юридичних категорій «правова діяльність» і «правова поведінка». *Прикарпатський юридичний вісник*, [online] 2. с. 3–8. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2021_2_3 [Accessed 19 May 2024].

3. Бутенко, А. О. (2023). Адміністративна і дисциплінарна відповідальність в їх співвідношенні та деякі критерії розмежування. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, [online] 93, с. 57–66. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2023_93_7 [Accessed 19 May 2024].

4. Гаврилюк, В. В. (2020). Відповідальність: політико-філософські, юридичні, моральні аспекти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, [online] 28. с. 67–75. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2020_28_12 [Accessed 19 May 2024].

5. Генюк, М. (2020). Поняття «зловживання правом» у юридичній доктрині. *Підприємництво, господарство і право*, [online] 5. с. 187–191. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2020_5_34 [Accessed 19 May 2024].

6. Гуртова, К. М. (2023). Розвиток наукових уявлень про зловживання правом у вітчизняній юриспруденції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, [online] 4. с. 315–323. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2023_4_32 [Accessed 19 May 2024].

7. Дашковська, О. Р. (2021). Позитивна юридична відповідальність: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, [online] 64. с. 21–25. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_64_5 [Accessed 19 May 2024].

8. Косяченко, К. Е. (2022). Цивільно-правова відповідальність: теоретичні аспекти та підстави виникнення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, [online] 1, с. 60–63. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2022_1_11 [Accessed 19 May 2024].

9. Микитчик, О. (2023). Поняття кримінального правопорушення в системі визначень антисуспільної поведінки. *Філософські та методологічні проблеми права*, [online] 1, с. 78–85. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpps_2023_1_10 [Accessed 19 May 2024].

10. Панов, М. І. (2021). Кримінальне правопорушення (його види:

кримінальний проступок і злочин) – новела кримінального законодавства України. *Право України*, [online] 3, с. 9–11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2021_3_3 [Accessed 19 May 2024].

11. Романова, А. (2020). Конформістська поведінка людини в умовах соціально-правової дезорганізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*, [online] 3, с. 98–103. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2020_7_3_18 [Accessed 19 May 2024].

12. Романова, А. С. (2024). Поведінка людини: філософсько-правовий дискурс. *Аналітично-порівняльне правознавство*, [online] 1, с. 763–766. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2024_1_137 [Accessed 19 May 2024].

13. Сидорук, І. І. (2022). Щодо визначення поняття «кримінальне правопорушення». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*, [online] 70, с. 399–404. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_70_66 [Accessed 19 May 2024].

14. Стрибко, Т. (2020). Правова поведінка як складник правосвідомості: загальнотеоретичний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*, [online] 4, с. 257–261. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2020_4_44 [Accessed 19 May 2024].

15. Сунегін, С. О. (2020). Юридична відповідальність: соціонормативний контекст забезпечення ефективності. *Правова держава*, [online] 31, с. 98–108. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2020_3_12 [Accessed 19 May 2024].

16. Фесенко, О. (2022). До питання про юридичну відповідальність за військові правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*, [online] 74(2), с. 237–243. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_74\(2\)_44](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_74(2)_44) [Accessed 19 May 2024].

17. Явний, О. І. (2023). Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: *Юридичні науки*, [online] 10, с. 160–165. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2023_10_25 [Accessed 19 May 2024].

Тема 8. Права, свободи й обов'язки людини та громадянина

План

1. Поняття прав і свобод людини та громадянина. Класифікація прав і свобод людини та громадянина.
2. Система обов'язків людини та громадянина.
3. Гарантії прав і свобод людини та громадянина.
4. Міжнародно-правові засоби, призначені для забезпечення та захисту основних прав людини.

Мета та завдання заняття

Ознайомити студентів із поняттям прав і свобод людини та громадянина.

Схарактеризувати систему обов'язків людини та громадянина.

Розкрити гарантії прав і свобод людини та громадянина.

Сформувати системне уявлення про класифікацію прав і свобод людини.

Вміти розмежовувати поняття «право» та «свобода», «права людини» та «права громадянина».

Удосконалювати вміння логічно мислити, навички усних виступів, підготовки рефератів та повідомлень, аргументованого діалогу, вміння сприймати чужу думку, безболісно відмовлятися від свого хибного погляду.

Виховувати переконаність у необхідності дотримання правових норм, непримиренність до протиправної поведінки.

Виробити уміння аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою.

Сприяти вихованню доброзичливості, людяності, тактовності.

Сформувати уміння використовувати набуті знання у практичному житті тощо.

Методичні рекомендації щодо вивчення теми

При розгляді першого питання необхідно дати визначення прав і свобод людини, розкрити їх основні риси (перш за все, природність, невіддільність від особистості, рівність, соціальна обґрунтованість, відповідність міжнародним стандартам, гарантованість державою). Визначаючи роль прав людини в механізмі взаємодії особистості та держави, слід виходити з того, що саме людина, її честь і гідність, життя і здоров'я виступають вищими цінностями сучасного державно-організованого суспільства, що прямо передбачено міжнародно-правовими актами та Конституцією України. Основною функцією демократичної правової держави є всебічний захист і забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Держава гарантує людині необхідний для гідного існування і розвитку обсяг прав і свобод шляхом закріплення їх у позитивному праві, а також створення системи юридичних та інших гарантій. Відносини між особою і державою будуються за принципом взаємної відповідальності та забезпечуються правовими засобами.

При розкритті цього питання необхідно також розглянути різні класифікації прав і свобод людини та громадянина з урахуванням: 1) сфери суспільних відносин (особисті, гуманітарні, політичні, економічні, соціального захисту); 2) ролі держави в їх забезпеченні (негативні і позитивні); 3) ступеня визначеності можливостей (права і свободи людини); 4) наявності громадянства (права і свободи людини та права і свободи громадянина) та інші. Слід розглянути концепцію прав людини крізь призму їх трьох поколінь (особистих і політичних, соціально-економічних і колективних).

При вивченні третього питання теми доцільно надати визначення гарантій прав і свобод людини та визначити їх систему. Необхідно вказати на економічні,

політичні, ідеологічні, юридичні гарантії прав людини, які функціонують на національному та міжнародному рівнях. Слід пояснити, чому гарантії є найважливішою умовою для реалізації прав і свобод людини та громадянина. Необхідно звернути увагу на роль держави як гаранта прав людини. Має сенс докладно зупинитися на окремих видах юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина, які діють на національному рівні. Особливу увагу слід звернути на конституційні юридичні гарантії: рівний захист перед законом і судом, обов'язкову публікацію законів, заборона виконання явно незаконних наказів, презумпцію невинуватості та ін.

При висвітленні останнього питання необхідно визначити основні міжнародні юридичні гарантії прав людини. Слід приділити особливу увагу праву на звернення до міжнародних судових установ та відповідних органів міжнародних організацій в разі вичерпання всіх засобів національної правового захисту та визначити перелік таких установ, які доступні для громадян України.

Термінологічні завдання

Засвойте визначення таких понять: права людини, свободи людини, покоління прав людини, юридичні обов'язки, конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні, гарантії прав і свобод людини та громадянина, міжнародно-правові засоби, призначені для забезпечення і захисту основних прав людини.

Творчі та практичні завдання

1. Ознайомтеся зі змістом наступних положень:

- а) преамбули Загальної декларації прав людини (1948);
- б) преамбули Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966);
- в) преамбули Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950);
- г) преамбули, статті 3 Конституції України від 28.06.1996.

Поясніть, якими обставинами обумовлено визнання і закріплення основних прав людини в цих юридичних актах? Наскільки, на Вашу думку, таке визнання і закріплення основних прав є важливим і достатнім для їх реалізації?

2. Ознайомтеся зі змістом наступних положень:

- а) статті 2 Загальної декларації прав людини (1948);
- б) пункту 1 статті 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966);
- в) статті 14 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (1950);
- г) частини 1 статті 24 Конституції України від 28.06.1996.

Поясніть, у чому полягає загальний і рівний характер прав людини? Чи можуть окремі категорії людей володіти такими основними правами, якими не можуть володіти інші категорії людей?

3. Проаналізуйте зміст наступних положень: статей 27, 33, 36, 38, 41, 46 Конституції України від 28.06.1996 р

Хто є суб'єктом (носієм) відповідних прав?

Заповніть наступну таблицю:

	право на ...	суб'єкт права
Стаття 27		
Стаття 33		
Стаття 36		
Стаття 38		
Стаття 41		
Стаття 46		

Поясніть, чи існує відмінність між правами людини та правами громадянина?

4. Проаналізуйте зміст наступних положень:

а) стаття 3 Загальної декларації прав людини (1948);

б) частину 1 статті 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966);

в) частина 1 статті 2 Конвенції про захист прав людини й основних свобод (1950) і статті 1 Протоколу № 13 до неї;

г) стаття 27 Конституції України від 28.06.1996 р .;

д) стаття 281 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р.

Заповніть наступну таблицю:

	<i>Зміст і обсяг права на... ???</i>
Загальна декларація прав людини (1948)	
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966)	
Конвенція про захист прав людини й основних свобод (1950)	
Конституція України (1996)	
Цивільний кодекс України (2003)	

Поясніть, до різновиду яких основних прав людини відноситься закріплене в цих документах право? Чи є однаковим в цих актах зміст і обсяг цього права? Чим, на Вашу думку, обумовлено закріплення цього права на міжнародному та на національному рівнях?

5. Проаналізуйте зміст наступних положень:

а) стаття 26 Загальної декларації прав людини (1948);

б) стаття 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини й основних свобод (1952);

в) стаття 53 Конституції України від 28.06.1996 р.

	<i>Зміст і обсяг права на... ???</i>
Загальна декларація прав людини (1948)	
Протокол 1 до Конвенції про захист прав людини й основних свобод (1950)	
Конституція України (1996)	

Поясніть, до різновиду яких основних прав людини відноситься закріплене в цих документах право? Чи є однаковим в цих актах зміст і обсяг цього права?

Теми доповідей і рефератів

1. Особисті та політичні права і свободи.
2. Економічні, соціальні та культурні права і свободи.
3. Українське законодавство про права, свободи, законні інтереси та обов'язки людини та громадянина.
4. Принцип свободи людини. Основні положення вчення про свободу.
5. Міжнародний захист прав і свобод.
6. Проблема обмеження прав людини.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає різниця між правами людини та правами громадянина?
2. Коли з'явилося перше покоління прав людини?
3. З якими змінами в суспільстві пов'язана поява третього покоління прав людини?
4. Який критерій лежить в основі назви прав людини: негативні права, позитивні права?
5. У чому полягає основне призначення особистих (громадянських) прав?
6. У чому полягають особливості політичних прав і свобод?
7. Перелічіть економічні права і свободи, закріплені в Конституції України.
8. Що гарантують соціальні права людини і коли вони з'явилися?
9. Якою мірою можуть бути обмежені права людини і громадянина в Україні?
10. Які можливі варіанти реалізації прав і свобод громадян в Україні?

Основна література

1. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теорія держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268 с.

2. Наливайко, Л.Р. (ред.), Припутень, Д.С. (2020). *Теорія держави і права в схемах та таблицях*. Київ: Хай-Тек Прес, 296 с.
3. Петришин О.В. (ред.) (2020). *Загальна теорія права*. Харків: Право, 564 с.
4. Наливайко, Л.Р. (укл.). *Теорія держави і права в тестових завданнях*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 759 с.
5. Заморська, Л., Карвацька, С. (2021). *Теорія права*. Чернівці: ЧНУ ім. Юрія Федьковича; Рута, 631 с.
6. Бочаров, Д. О. (2021). *Теорія держави і права*. Дніпро: Ун-т мит. справи та фінансів, 286 с.
7. Кельман, М. С. (2023). *Загальна теорія права*. Тернопіль: Терно-граф, 363 с.

Нормативно-правові акти

1. Rada.gov.ua, (2014). *Конституція України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 23 May 2024].
2. Rada.gov.ua, (1948). *Загальна декларація прав людини* [online]. Київ, Україна. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [Accessed 23 May 2024].
3. Rada.gov.ua, (1973). *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права* [online]. Київ, Україна. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [Accessed 23 May 2024].
4. Rada.gov.ua, (1997). *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)* [online]. Київ, Україна. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [Accessed 23 May 2024].
5. Rada.gov.ua, (2003). *Цивільний кодекс України* [online]. Київ, Україна. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [Accessed 23 May 2024].

Розділ 7. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ (ЗАЛІКУ)

1. Поняття та основні риси юридичної науки.
2. Поняття юриспруденції. Структура юриспруденції.
3. Об'єкт і предмет теорії права. Визначення теорії права.
4. Значення і місце теорії права серед юридичних та інших суспільних наук.
5. Визначення понять «методологія», «метод». Види методів, які використовуються в теорії права.
6. Поняття і характеристика загальних методів, що застосовуються в теорії права.
7. Поняття і характеристика спеціальних методів, що застосовуються в теорії права.
8. Поняття та характеристика функцій, які виконує теорія права.
9. Поняття праворозуміння. Різні підходи до розуміння права.
10. Соціальні ознаки права.
11. Юридичні ознаки права.
12. Право як соціальне явище.
13. Співвідношення права і закону. Правовий закон.
14. Визначення функцій права. Характеристика загально-соціальних функцій права.
15. Юридичні функції права.
16. Етимологія терміну «право». Багатозначність його розуміння.
17. Основні види права.
18. Характеристика природного і позитивного права.
19. Характеристика об'єктивного та суб'єктивного права.
20. Характеристика публічного та приватного права.
21. Поняття та класифікація принципів, що діють у правовій системі.
22. Поняття та види загальнолюдських (цивілізаційних) принципів права.
23. Поняття та види загальноправових принципів права.
24. Поняття та види міжгалузевих й галузевих принципів права.
25. Принципи правових інститутів. Види принципів правових інститутів.
26. Принцип гуманізму як один з найважливіших цивілізаційних принципів права.
27. Принцип справедливості як один з найважливіших цивілізаційних принципів права.
28. Принцип свободи як найважливіший цивілізаційний принцип права.
29. Принцип рівності як найважливіший цивілізаційний принцип права.
30. Принцип законності як основний принцип права.
31. Поняття системи права. Елементи системи права.
32. Характеристика елементів системи права.
33. Соціальні норми: поняття та види.
34. Співвідношення норм права з іншими соціальними нормами.

35. Значення норм моралі для правотворчості та реалізації права.
36. Поняття та ознаки правової норми.
37. Структура правової норми.
38. Види правових норм.
39. Способи викладення правових норм у статтях правових актів.
40. Поняття галузі права. Класифікація галузей права.
41. Загальна характеристика галузей права.
42. Предмет і метод правового регулювання як підстава формування системи права.
43. Підгалузь і інститут права: поняття, ознаки, приклади.
44. Система законодавства: поняття, структура
45. Співвідношення системи законодавства з системою права.
46. Поняття та форми систематизації законодавства.
47. Поняття та етапи правоутворення.
48. Поняття та принципи правотворчості.
49. Стадії правотворчості.
50. Поняття джерела (форми) права.
51. Види джерел права.
52. Поняття та властивості нормативно-правових актів.
53. Юридична сила нормативно-правового акту.
54. Види нормативно-правових актів за юридичною силою.
55. Конституція України: її основні ознаки, місце і роль в системі нормативно-правових актів.
56. Поняття та ознаки закону. Право і закон.
57. Види законів. Кодекс як особливий різновид закону.
58. Законодавчий процес, його стадії.
59. Поняття підзаконних нормативно-правових актів.
60. Види підзаконних нормативно-правових актів.
61. Дія нормативно-правових актів у просторі та за колом осіб.
62. Дія нормативно-правових актів у часі.
63. Зворотна сила нормативно-правових актів.
64. Поняття й ознаки правовідносин.
65. Види правовідносин.
66. Склад правовідносин.
67. Суб'єкти правовідносин: поняття та види.
68. Поняття правосуб'єктності.
69. Громадяни як суб'єкти правовідносин.
70. Держава, державні органи як суб'єкти правовідносин.
71. Юридична особа: поняття, ознаки, види.
72. Поняття та види об'єктів правовідносин.
73. Зміст правовідносин.
74. Юридичні факти: поняття, класифікація.
75. Поняття та форми реалізації юридичних норм.

76. Використання як форма реалізації юридичних норм.
77. Виконання як форма реалізації юридичних норм.
78. Дотримання як форма реалізації юридичних норм.
79. Правова поведінка: поняття та види.
80. Поняття, види та ознаки правомірної поведінки.
81. Правопорушення: поняття, юридичні ознаки.
82. Склад правопорушення: поняття та елементи.
83. Види правопорушень.
84. Юридична відповідальність: поняття та ознаки.
85. Принципи юридичної відповідальності.
86. Види юридичної відповідальності.
87. Поняття прав людини,
88. Генезис прав людини.
89. Покоління прав людини.
90. Основні міжнародно-правові документи з прав людини.
91. Класифікація прав людини.
92. Права людини і права громадянина.
93. Цивільні права людини.
94. Політичні права людини.
95. Економічні права людини.
96. Соціальні та культурні права людини.
97. Загальні (політичні, економічні, ідеологічні) гарантії прав людини.
98. Юридичні гарантії прав людини, їх система.
99. Негативні і позитивні зобов'язання держави в галузі прав людини.
100. Міжнародно-правові засоби забезпечення та захисту прав людини.

Розділ 8. ГЛОСАРІЙ

Адміністративна відповідальність — вид юридичної відповідальності, що полягає в притягненні особи до адміністративної відповідальності та застосуванні до неї адміністративного стягнення в установлених законом формах і порядку.

Адміністративне право — сукупність правових норм, які регулюють відносини, що складаються в сфері державного управління.

Верховенство права — принцип правової системи, що передбачає панування правового за змістом законодавства в усіх сферах суспільства, у тому числі його пріоритет відносно держави.

Вина — сукупність ознак, що відображають психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його шкідливих наслідків.

Галузеві принципи права — принципи права, що підкреслюють особливості конкретної галузі права і сприяють індивідуалізації галузі як самостійної в загальній системі права.

Галузь права — відокремлена система правових норм, спрямована на регулювання певної сфери якісно однорідних суспільних відносин.

Гарантії прав і свобод людини і громадянина — система загальних і спеціальних юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень.

Гіпотеза — елемент норми права, що вказує на життєві обставини, за наявності та/або відсутності яких реалізується правило поведінки (диспозиція).

Деліктоздатність — елемент правосуб'єктності, що передбачає здатність суб'єкта права нести відповідальність за свої протиправні діяння.

Деліктоздатність — можливість особи самостійно нести відповідальність за свої протиправні вчинки.

Джерела права — офіційні форми зовнішнього виразу та закріплення правових норм.

Диспозитивний (децентралізований) метод — метод правового регулювання суспільних відносин між юридично рівними суб'єктами, що діють на засадах добровільності та автономності, який засновується переважно на такому способі правового регулювання, як дозвіл.

Диспозиція — елемент норми права, що вказує на правило поведінки (визначаючи її вид і міру), учасників правовідносин за наявності умов, передбачених гіпотезою.

Дисциплінарна відповідальність — вид юридичної відповідальності, який передбачає застосування до працівника в порядку та на умовах, передбачених законодавством про працю, дисциплінарних стягнень.

Дієздатність — елемент правосуб'єктності, що передбачає здатність суб'єкта права власними діями створювати для себе та здійснювати права і обов'язки.

Дієздатність — здатність особи своїми діями набувати права і створювати обов'язки.

Дія нормативно-правових актів за колом осіб — їх формальна обов'язковість щодо певних категорій суб'єктів права.

Дія нормативно-правових актів у просторі — їх формальна обов'язковість в межах певної території.

Дія нормативно-правових актів у часі — їх формальна обов'язковість протягом відповідного проміжку часу щодо певних фактів і відносин у залежності від їх розташування в часі.

Екологічне право — сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в інтересах теперішнього і прийдешніх поколінь.

Заборона — спосіб правового регулювання, який полягає у покладанні на особу суб'єктивного юридичного обов'язку пасивного типу, відповідно до якого вона має утримуватися від певних, визначених правом форм поведінки.

Загальні принципи права — принципи, які визначають якісні особливості, характерні для всіх правових норм національної правової системи незалежно від специфіки регульованих ними суспільних відносин.

Загальнодозвільний тип правового регулювання — тип правового регулювання, що ґрунтується на принципі «дозволено все, крім того, що заборонено».

Загальнолюдські (цивілізаційні) принципи права — загальноприйняті норми-ідеї (основні засади), що зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства, втілюють цивілізаційні правові здобутки та закріплені в міжнародно-правових документах.

Закон нормативно-правовий акт, прийнятий в особливому порядку парламентом або безпосередньо народом, який регламентує найважливіші суспільні відносини і має найвищу юридичну силу.

Законність — вимога неухильного додержання, точного та однакового виконання і правильного застосування законів і підзаконних нормативно-правових актів усіма суб'єктами права.

Законодавча влада — відокремлена в умовах поділу державної влади гілка влади, яка має виняткові повноваження на ухвалення законів.

Законодавча ініціатива — звернення суб'єктів до Верховної Ради стосовно прийняття нового закону або зміни чинного закону, яке здійснюється шляхом внесення до парламенту законодавчої пропозиції чи поправок до законопроектів.

Законодавчий процес — врегульована Конституцією, Регламентом Верховної Ради та іншими законами України процедура ухвалення закону, яка складається з певних стадій — самостійних, логічно завершених етапів і організаційно-технічних дій.

Зловживання правом — соціально шкідлива поведінка, вчинена суб'єктом права формально в рамках правових приписів.

Злочин — передбачене і заборонене кримінальним законом протиправне суспільно небезпечне винне і каране діяння (дія чи бездіяльність), яке спричиняє чи може спричинити істотну шкоду певним охоронюваним державою суспільним відносинам.

Зобов'язання — спосіб правового регулювання, що передбачає покладення на учасників регламентованих правом суспільних відносин суб'єктивного юридичного обов'язку активного типу, що спонукає його носіїв до дій, передбачених правовими нормами.

Імперативний (централізований) метод — метод правового регулювання суспільних відносин, заснованих на субординації та обмеженні ініціативи суб'єктів щодо конкретизації положень норм права, який ґрунтується на переважному використанні таких способів правового регулювання, як веління та заборона.

Індивідуальні суб'єкти правовідносин — громадяни, іноземні громадяни; особи без громадянства (апатриди); особи з подвійним громадянством (біпатриди).

Інкорпорація — впорядкування нормативно-правових актів без зміни їхнього змісту шляхом їх зведення в єдині друковані видання за хронологією та/або предметом регулювання.

Інститут права — елемент системи права, що являє собою групу правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини конкретного виду.

Кодекс — нормативний акт, затверджений законом, в якому на науковій основі узагальнюються і систематизуються норми права, що регулюють певну групу суспільних відносин.

Кодифікація — перероблення та зведення правових норм, що містяться в різних актах, у логічне узгоджений нормативно-правовий акт, котрий системно і вичерпне регулює певну сферу суспільних відносин, як правило, на галузевому рівні.

Колективні суб'єкти правовідносин — підприємства, установи, організації, органи влади, які існують у формі юридичних осіб та можуть бути як державними, так і недержавними.

Конституційна відповідальність — вид юридичної відповідальності, що передбачає настання негативних наслідків чи небажаної зміни конституційно-правового статусу суб'єктів за порушення норм чинного конституційного права.

Конституційне право — сукупність правових норм, які охороняють основні права і свободи людини і засновують для цього певну систему державної влади.

Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні — встановлена в Конституції України та забезпечена державою в інтересах усього

суспільства й кожної особи необхідність, що приписує кожному індивіду певні вид і міру поведінки.

Конституція — основний закон держави, акт установчого характеру та найвищої юридичної сили, який закріплює загальні засади громадянського суспільства і держави, основи правової системи, правового статусу громадян, державно-територіального устрою, організації органів державної влади і місцевого самоврядування.

Корпоративні норми — правила поведінки, що встановлені в статутних і програмних документах організацій корпоративного типу (партій, профспілок, господарських товариств) для врегулювання відносин між їх членами.

Кримінальна відповідальність — найсуворіший вид юридичної відповідальності, суть якого полягає в осуді від імені держави за вироком суду особи, яка вчинила злочин, і застосуванні до неї державного примусу у формі покарання або інших заходів кримінальної відповідальності, передбачених КК України.

Кримінальне право — сукупність правових норм, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

Кримінальне процесуальне право — сукупність правових норм, що регулюють порядок провадження у кримінальних справах.

Локальні нормативні акти — акти, які приймаються керівниками підприємств, установ, організацій в межах наданих їм повноважень з метою регулювання службової та трудової діяльності.

Матеріальна відповідальність — вид юридичної відповідальності, що має місце в трудових правовідносинах, і полягає у відшкодуванні працівником заподіяної ним шкоди підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків.

Метод науки — спосіб пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів та прийомів.

Метод правового регулювання — сукупність прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини.

Методи теорії права — прийоми, способи, підходи, які використовуються нею для пізнання свого предмета й отримання наукових результатів.

Методологія правової науки — зумовлена особливостями правової реальності цілісна та узгоджена система способів пізнання державно-правової дійсності, що включає до себе такі складові: загальний (філософський) підхід; загальнонаукові методи; спеціальні методи; власні правові методи.

Міжгалузеві принципи права — принципи, що діють відразу в декількох галузях права.

Міжнародний договір — угода між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що становлять для них спільний інтерес, яка регулює їх відносини шляхом утворення взаємних прав і обов'язків.

Мораль — система уявлень та відповідних їм норм поведінки, що склалися в суспільстві, про добро і зло, обов'язок, справедливість, гідність і безчестя, похвальність і ганебність.

Наука — система достовірних знань про об'єктивні явища світу (природу, техніку, суспільство і людину, її свідомість і діяльність).

Неправомірна (протиправна) поведінка (правопорушення) — соціально шкідливі вчинки, що скоєні з порушенням приписів правових норм.

Норма права — формально визначене правило загального характеру, що встановлене чи санкціоноване державою (іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості) з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується можливістю застосування примусу.

Нормативно-правовий акт — прийнятий уповноваженим суб'єктом офіційний документ, який встановлює, змінює або скасовує норми права з метою регулювання суспільних відносин.

Нормативно-правовий договір — двостороння або багатостороння угода, яка містить норми права.

Норми-звичаї — правила поведінки, що склалися внаслідок фактичного їх застосування протягом тривалого часу і виконуються в силу звички (традиції, етикет).

Норми моралі — правила поведінки, які склалися в суспільстві відповідно до уявлень людей про справедливість, добро, честь тощо та підтримуються особистими переконаннями і силою громадської думки.

Об'єкт правовідносин — матеріальні або нематеріальні блага, заради одержання, передачі або використання яких суб'єкти права вступають у правовідносини.

Об'єкт правопорушення — суспільні відносини (блага, цінності), що охороняються правом, на які спрямовано посягання суб'єктів правопорушення.

Об'єктивна сторона правопорушення — зовнішній прояв самого протиправного вчинку.

Осудність — здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Охоронна функція права — функція права, яка виявляється у встановленні правом норм, спрямованих на охорону суспільно значущих відносин у різних сферах суспільного життя і викорінення шкідливих та небезпечних для суспільства варіантів поведінки.

Підгалузь права — факультативний елемент системи права, який об'єднує однорідні предметно пов'язані інститути певної галузі права.

Підзаконні нормативні акти — письмові документи уповноваженого суб'єкта, що приймаються в межах його повноважень на основі та відповідно до закону.

Права і свободи людини та громадянина — певні можливості людини, необхідні для її існування, які визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства, визнаються невід’ємними, мають бути загальними та рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів.

Право — заснована на уявленні про справедливість міра свободи і рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, яка у своїй основі склалася в процесі повторюваних суспільних відносин і визнається та охороняється державою.

Право об’єктивне — сукупність норм права, що виражені (зовні об’єктивовані) у відповідних юридичних джерелах (нормативно-правових актах, судових рішеннях, правових звичаях тощо).

Право суб’єктивне — право, яке належить окремим особам (суб’єктам) і полягає в наявності у кожного з них певних юридичних можливостей.

Правова поведінка — соціально значима поведінка особи (дія або бездіяльність), яка контролюється її свідомістю та волею, передбачена нормами права і тягне за собою певні юридичні наслідки.

Правове регулювання — здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування.

Правовий звичай — визнане державою правило поведінки, яке склалося внаслідок його фактичного застосування протягом тривалого часу.

Правовий (судовий або адміністративний) прецедент — рішення судових або інших державних органів з конкретної юридичної справи, що в майбутньому стає загальнообов’язковим правилом при розгляді всіх аналогічних справ.

Правовий статус суб’єктів права — сукупність усіх прав, обов’язків і законних інтересів суб’єктів права.

Правові відносини — свідомі та вольові суспільні відносини, що виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких пов’язані взаємними правами та обов’язками.

Правоздатність — абстрактна здатність суб’єкта права мати суб’єктивні права і юридичні обов’язки.

Правомірна поведінка — суспільно корисна правова поведінка особи (дія або бездіяльність), яка відповідає приписам юридичних норм і охороняється державою.

Правомочність — можливість, через яку реалізується суб’єктивне право у конкретних правовідносинах і яка проявляється у праві на: поведінку, вимагання, домагання, користування соціальними благами.

Правопорушення — суспільно шкідливе (небезпечне), винне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб’єкта, що порушує вимоги правових норм і має наслідком юридичну відповідальність.

Праворозуміння — наукова категорія, яка відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, що містить пізнання права, його оцінку та ставлення до нього як до цілісного соціального явища.

Правосуб'єктність — передбачена нормами права здатність (можливість) бути учасниками правовідносин.

Правотворча діяльність — правова форма діяльності держави з розроблення, зміни та скасування правових норм, санкціонування інших соціальних норм шляхом надання юридичної сили вже існуючим у суспільстві правилам поведінки, звичаям; прийняття, офіційне оприлюднення та введення в дію нормативно-правових актів.

Правоутворення — процес формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних повторювальних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їх правового регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів.

Предмет теорії права — коло явищ і процесів, що вивчає ця наука, а саме, сутність і найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування правових явищ та процесів, а також головні, вихідні для всієї юридичної науки поняття та категорії.

Предмет правового регулювання — сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих правовими нормами.

Приватне право — сукупність галузей права, предметом регулювання яких є відносини у сфері приватних, індивідуальних інтересів юридично рівних суб'єктів за допомогою диспозитивного методу правового регулювання.

Принципи права — вихідні керівні засади, що виражають сутність права та визначають напрями його подальшого розвитку.

Принципи правових інститутів — принципи, що діють у межах однорідних суспільних відносин, які регулюються нормами окремого інституту права.

Протиправна поведінка — винна поведінка деліктоздатної фізичної чи юридичної особи – суб'єкта права, що порушує норми права.

Публічне право — сукупність галузей права, предметом регулювання яких є відносини у сфері реалізації публічних (державних) інтересів за допомогою імперативного методу правового регулювання.

Регулятивна функція права — юридична функція права, що проявляється у регулюванні суспільних відносин з метою їх належної організації шляхом встановлення позитивних правил поведінки.

Регулятивна динамічна функція права — функція права, яка виражається у можливостях права впливати на існуючі суспільні відносини з метою їх розвитку в певному напрямку, який з погляду суспільства чи правлячої еліти є доцільним і необхідним.

Регулятивна статична функція права — функція права, яка виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом закріплення у правових приписах вже існуючих відносин, корисних для суспільства та особи.

Релігійні норми — правила поведінки, що визначають порядок здійснення релігійних культів та засновуються на вірі в бога.

Санкція — елемент норми права, що встановлює невігідні наслідки на випадок порушення правила, визначеного в диспозиції.

Система законодавства — цілісна сукупність усіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів (законів і підзаконних нормативно-правових актів).

Система права — об'єктивно зумовлена внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами.

Систематизація законодавства — діяльність зі зведення нормативно-правових актів у впорядковану систему.

Сімейне право — сукупність правових норм, які регулюють особисті і майнові відносини, що впливають із шлюбу та належності до сім'ї.

Склад правопорушення — сукупність передбачених законом об'єктивних та суб'єктивних ознак вчиненого діяння, необхідних і достатніх для застосування до винного заходів юридичної відповідальності.

Соціальні норми — правила поведінки загального характеру, що регулюють взаємовідносини людей в суспільстві та забезпечуються різними засобами соціального впливу.

Структура норми права — об'єктивно зумовлена потребами правового регулювання її внутрішня організація, яка виражається в поділі норми на складові елементи та у певних зв'язках між цими елементами.

Структура правовідносин — основні елементи правовідносин і спосіб юридичного зв'язку між ними з приводу соціального блага або забезпечення будь-яких інтересів.

Суб'єкт правовідносин — такий учасник суспільних відносин, який виступає носієм юридичних прав і обов'язків.

Суб'єкт правопорушення — деліктоздатна фізична чи юридична особа, яка вчинила правопорушення.

Суб'єктивна сторона правопорушення — сукупність ознак, які відображають суб'єктивне (внутрішнє) ставлення особи до вчиненого нею діяння та його шкідливих наслідків.

Суб'єктивне право — гарантована правом міра можливої або дозволеної поведінки особи для задоволення її інтересів і потреб.

Теорія права — фундаментальна юридична наука, яка вивчає сутність і найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування права, а також вихідні для всіх юридичних наук поняття.

Технічні норми — правила, які визначають поведінку людей у зв'язку із використанням технічних і природних об'єктів.

Форма права — сукупність визнаних державою офіційно-документальних способів зовнішнього виразу та закріплення правових норм.

Функції права — основні напрямки його впливу на суспільні відносини.

Функції теорії права — головні напрямки її впливу на правову дійсність.

Цивільне право — сукупність правових норм, які регулюють майнові й особисті немайнові (цивільні) відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників

Цивільне процесуальне право — сукупність правових норм, що регулюють порядок розгляду і вирішення судом цивільних справ.

Цивільно-правова відповідальність — вид юридичної відповідальності, який пов'язаний з накладанням цивільно-правових стягнень (пені, штрафу, відшкодування збитків) на особу за невиконання або неналежне виконання зобов'язань або заподіяння шкоди, а також за порушення деяких особистих немайнових прав (честь, гідність тощо).

Юридична відповідальність — передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм.

Юридична відповідальність — застосування до особи, винної у вчиненні правопорушення, передбачених законом заходів примусу.

Юридична наука — система об'єктивних, достовірних знань про державу і право.

Юридична особа — організація, створена й зареєстрована в установленому законом порядку.

Юридичний зміст правовідносин — зафіксовані в нормах права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників (сторін).

Юридичний обов'язок — гарантована законом міра необхідної (корисної) і доцільної поведінки особи, об'єктивно обумовлена потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства.

Юридичний обов'язок як зміст правовідношення — вид і міра належної поведінки, яка встановлена законом.

Юридичний факт — життєва обставина, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Юридичні акти — дії, пов'язані зі вступом особи в конкретні правовідносини з наміром досягти певного юридичного наслідку.

Юридичні вчинки — дії, що не пов'язані зі вступом особи в конкретні правовідносини і незалежно від їх наміру спричиняють юридичні наслідки.

Юридичні дії — вчинки людини, акти державних органів, пов'язані з волевиявленням суб'єктів правовідносин (угода, рішення суду).

Юридичні події — обставини, настання яких не залежить від волі та свідомості людини (смерть людини, спливання часу, стихійні лиха, пожежі тощо).

Навчальне видання

Теорія права

Навчально-методичний комплекс
для студентів, які навчаються за спеціальностями
«Економіка» та «Соціологія»

У п о р я д н и к КРАВЧИНА Ірина Борисівна

В авторській редакції

Комп'ютерний набір *І. Б. Кравчина*

Підписано до друку Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 1,86 д. а. Обл.-вид. арк. 1,78.
Тираж 5 пр. Зам. №

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії
Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.